

KATJA HOYER

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

A vintage teal car is shown from a front-quarter perspective. The driver is visible through the windshield. The background is a blurred checkered flag pattern in red, yellow, and blue. The car's headlights and grille are prominent.

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ, 1949-1990

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Χάλε, Σαξονία-Άνχαλτ, 3 Οκτωβρίου 2021. Στη σκηνή ανέβηκε μια 64χρονη γυναίκα με κρεμ μπλέιζερ και μαύρο παντελόνι. Η εικόνα της ήταν άμεσα αναγνωρίσιμη, αφού ίσως ήταν η ισχυρότερη γυναίκα στη γη. Τα κοστούμια, το ξανθό καρέ και η ψυχρή συμπεριφορά της είχαν αποκτήσει εμβληματικό χαρακτήρα. Καθώς έπαιρνε θέση ανάμεσα στις σημαίες της Γερμανίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προσάρμοζε τα μικρόφωνα στο αναλόγιο, πολλοί από το ακροατήριο ένιωσαν ότι ζούσαν μια ιστορική στιγμή. Μετά από 16 χρόνια στο τιμόνι της μεγαλύτερης δημοκρατίας της Ευρώπης, η απερχόμενη Γερμανίδα καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ είχε έρθει να μιλήσει για την εθνική ενότητα.

Η 3η Οκτωβρίου είναι ό,τι πλησιέστερο σε εθνική εορτή διαθέτει η Γερμανία. Γνωστή ως Ημέρα της Γερμανικής Ενότητας, σηματοδοτεί την επέτειο επανένωσης της χώρας το 1990, μετά από διάστημα 41 ετών κατά τη διάρκεια του οποίου υπήρχαν δύο ξεχωριστά γερμανικά κράτη: η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ) στη δύση και η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ) στην ανατολή. Έκτοτε είχαν περάσει ακριβώς 31 χρόνια, χρόνος ο οποίος δεν ήταν αρκετός για να θαφτεί η περίοδος διχοτόμησης της Γερμανίας στα κατάβραθα της Ιστορίας. Το αντίθετο, μάλιστα. Η επανένωση, είτε η απερχόμενη καγκελάρια ξεκινώντας την ομιλία της, ήταν ένα γεγονός που «οι περισσότεροι έχουμε βιώσει συνειδητά και το οποίο έχει αλλάξει τη ζωή μας».¹

Το 1990 ήταν ένα σημείο καμπής, όχι μόνο για τη χώρα, αλλά και προσωπικά για τη Μέρκελ. Σηματοδοτούσε την έναρξη της ταχείας ανόδου της στην κορυφή της γερμανικής πολιτικής σκηνής. Το 1954, όταν ήταν μόλις τριών μηνών, ο πατέρας της είχε μεταφέρει την οικογένεια από τη Δυτική στην Ανατολική Γερμανία. Η Μέρκελ θα περνούσε τα πρώτα 35 χρόνια της ζωής της ανατολικά της ενδογερμανικής διαχωριστικής γραμμής. Στο διάστημα αυτό η κόρη του πάστορα εξελίχθηκε σε μια επιστημόνισσα γεμάτη αυτοπεποίθηση, η δε προσωπικότητά της διαμορφώθηκε από αυτό τουλάχιστον όσο διαμορφώθηκε και από τις τρεις δεκαετίες μετά το 1990.

Η μακρά σταδιοδρομία της Άνγκελα Μέρκελ στα ανώτατα κλιμάκια της

γερμανικής πολιτικής σκηνής είναι ενδεικτική των πολλών επιτυχιών της επανένωσης. Όταν το κράτος της Ανατολικής Γερμανίας, που αποτελούσε την πατρίδα της, έξαφνα διαλύθηκε στα εξών συνετέθη και έγινε τμήμα του συστήματος της Δυτικής Γερμανίας στο οποίο είχε αντιταχθεί για πάρα πολύ καιρό, η Μέρκελ έπεσε με τα μούτρα στη δουλειά χωρίς να κοιτάξει πίσω. Τουλάχιστον όχι δημοσίως. Αντιλαμβανόταν ότι θεωρητικά το ανατολικογερμανικό υπόβαθρό της αποτελούσε πολιτικό ατού σε μια χώρα η οποία ήθελε να δείξει ότι είναι πλέον ενωμένη. Στην πραγματικότητα όμως αυτό ίσχυε μόνο εφόσον θα εξακολουθούσε να αποτελεί μόνο το υπόβαθρο και όχι την ταυτότητά της. Το κατεστημένο δεν ήθελε κάτι που να υπενθυμίζει διαρκώς ότι το τείχος στα μυαλά των Ανατολικογερμανών και των Δυτικογερμανών θα έκανε πολύ περισσότερο καιρό να γκρεμιστεί απ' ό,τι το πραγματικό.

Οι σπάνιες περιπτώσεις που η Μέρκελ αποκάλυπτε λεπτομέρειες από τη ζωή της στη ΛΔΓ γίνονταν δεκτές με εχθρότητα στους κύκλους εξουσίας όπου εξακολουθούν να κυριαρχούν οι πρώην Δυτικογερμανοί. Όταν το 1991 ανέφερε ότι για τη διδακτορική της διατριβή το 1978 έπρεπε να γράψει δοκίμιο με τίτλο «Τι είναι ο σοσιαλιστικός τρόπος ζωής;», οι δημοσιογράφοι κίνησαν γη και ουρανό για να το ανακαλύψουν. «Ποιος ξέρει τι σκάνδαλο έλπιζαν να αποκαλύψουν» δήλωσε αργότερα σκεφτική η Μέρκελ.² Αυτού του είδους οι πολιτικές εργασίες αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα της πανεπιστημιακής ζωής στη ΛΔΓ και αντιμετωπιζόταν ως αγγαρεία από πολλούς, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της Μέρκελ, η οποία για το συγκεκριμένο δοκίμιο πήρε τον μοναδικό κακό βαθμό της σε μια κατά τα άλλα άριστη σειρά ακαδημαϊκών επιτευγμάτων. Όπως και πολλές άλλες πτυχές της ζωής στη ΛΔΓ, το επεισόδιο αυτό έδειχνε ότι «προφανώς είναι απίστευτα δύσκολο να καταλάβει κανείς, αλλά και να δώσει στους άλλους να καταλάβουν, πώς ζούσαμε τότε», όπως παρατήρησε η Μέρκελ το 2005, λίγο προτού γίνει καγκελάριος.³

Παρόλο που η Μέρκελ ήταν αποφασισμένη να κρατήσει το στόμα της ερμητικά κλειστό σε ό,τι αφορούσε το παρελθόν της στην Ανατολική Γερμανία, αυτό δεν έπαυε να αποτελεί ένα κομμάτι της το οποίο της ήταν αδύνατον να αφήσει πίσω. Τον Οκτώβριο του 2021, καθώς πλησίαζε η ώρα της αποχώρησής της από την ενεργό πολιτική δράση, εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία της τελευταίας Ημέρας της Γερμανικής Ενότητας κατά την οποία θα βρισκόταν στην εξουσία για να εκφράσει τη δυσaréσκειά της που ιστορίες ζωής από την Ανατολική Γερμανία, όπως η δική της, αντιμετωπιζόνταν ως κρυμμένα εθνικά μυστικά. Σε μια έκδοση του Ιδρύματος Κόνραντ Αντενάουερ, που πρόκειται στο πολιτικό κόμμα της,

η Μέρκελ είχε επαινεθεί για την πολιτική της προσαρμοστικότητα, λαμβανομένου υπόψη αυτού που αποκαλούσαν «έρμα της ανατολικογερμανικής βιογραφίας της».⁴ Η ατυχής αυτή έκφραση ενόχλησε σαφώς την καγκελάριο. «Έρμα;» δήλωσε θυμωμένη για αυτό τον χαρακτηρισμό της πρώιμης φάσης της ζωής της. «Ένα περιττό βάρος, το οποίο μπορούμε απλώς να αγνοήσουμε;»⁵ Σε εκείνη την ασυνήθιστα προσωπική δημόσια στιγμή της, όπως τόνισε, δεν μιλούσε ως καγκελάριος, αλλά ως «πολίτης από την Ανατολή, ως ένα από τα πάνω από 16 εκατομμύρια άτομα που ζούσαν στη ΛΔΓ και τα οποία συναντούν ξανά και ξανά τέτοιες απόψεις [...] λες και η ζωή τους πριν από την επανένωση της Γερμανίας δεν μετρά πραγματικά [...] όσο καλές ή κακές και αν ήταν οι εμπειρίες τους».⁶

Την αγανάκτηση της Μέρκελ για το γεγονός ότι η ζωή της στην Ανατολική Γερμανία εξακολουθεί να απορρίπτεται ως ασήμαντη τη συμμερίζονται αρκετοί από τους πρώην συμπατριώτες της. Από έρευνες οι οποίες διεξάγονται από το 1990 έχει προκύψει ότι στην πλειονότητά τους συνέχισαν να νιώθουν πως αντιμετωπίζονται ως «πολίτες δεύτερης κατηγορίας» στην επανενωμένη χώρα. Τα δύο τρίτα εξακολουθούν να νιώθουν έτσι σήμερα.⁷ Πολλοί έχουν δεχτεί άμεσες ή έμμεσες πιέσεις να ξεφορτωθούν το ανατολικογερμανικό «έρμα» τους και να προσαρμοστούν απρόσκοπτα σε μια κουλτούρα που τους ήταν ξένη. Ακόμα και η Μέρκελ, η οποία προσαρμόστηκε με εξαιρετική επιτυχία στον κόσμο μετά την επανένωση, φτάνοντας μέχρι την κορυφή μιας δύσκολης πολιτικής σταδιοδρομίας, εξακολουθούσε να δέχεται υπενθυμίσεις από τον Τύπο ότι πού και πού «γίνεται εμφανές» πως «δεν είναι από γεννησιμιού της Δυτικογερμανίδα και Ευρωπαία»⁸ – λες και δεν ήταν «γνηνής», δεν ήταν «γνήσια» πολίτης της χώρας στην ηγεσία της οποίας είχε εκλεγεί. Μετά από 16 χρόνια στο ανώτατο πολιτικό αξίωμα της χώρας, η συγκεκριμένη Ανατολικογερμανίδα έπρεπε ακόμα να αποδεικνύει την αφοσίωσή της, απαρνούμενη όλα όσα είχαν προηγηθεί.

Όπως ακριβώς ζητείται από τον κάθε Ανατολικογερμανό να ελαχιστοποιήσει τα ίχνη του παρελθόντος του πριν από το 1990, ολόκληρη η χώρα φαίνεται να νιώθει εξαιρετική δυσaréσκεια που η ΛΔΓ αποτελεί κεφάλαιο της ιστορίας της. Από πολλές απόψεις, η διαδικασία διαγραφής της ΛΔΓ από το εθνικό αφήγημα είχε ξεκινήσει πριν ακόμα και από την οριστική της διάλυση. Το 1989, μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, ο πρώην καγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας, Βίλι Μπραντ, είχε κάνει την περίφημη δήλωση: «Τώρα ό,τι πρέπει να είναι μαζί θα μεγαλώσει μαζί». Για πολλούς Γερμανούς, Ανατολικούς και Δυτικούς, η διχοτόμηση της χώρας τους, η οποία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου φαινόταν να αποτελεί τελεσίδικο γεγονός, έδινε πλέον την εντύπωση μιας αφύσικης

κατάστασης, ενός προϊόντος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ίσως δε μια τιμωρία για αυτόν. Άραγε μέχρι το 1990 η Γερμανία δεν είχε κάνει αρκετά για να ξεπεράσει αυτό το σκοτεινό κεφάλαιο του παρελθόντος της; Δεν της άξιζε μια καινούργια αρχή, χωρίς τίποτα που να της το θυμίζει συνεχώς; Ο χαρακτηρισμός του τέλους του Ψυχρού Πολέμου από τον Φράνσις Φουκουγιάμα ως «τέλους της ιστορίας» φαινόταν ιδιαίτερα εύστοχος στην περίπτωση της Γερμανίας. Το έθνος δεν ήθελε απλώς, αλλά είχε ανάγκη να δει την επανένωση ως την ευτυχή κατάληξη του πολυτάραχου 20ού αιώνα του. Η αναγνώριση του γεγονότος ότι ο συνεχιζόμενος αντίκτυπος δεκαετιών διχοτόμησης της Γερμανίας μόνο μακρινή ιστορία δεν αποτελεί διαλύει αυτή την καθησυχαστική ψευδαίσθηση. Αν θυμόμαστε καν τη ΛΔΓ, τη θυμόμαστε ως μία από τις γερμανικές δικτατορίες – εξίσου απόμακρη, καταχθόνια και ασυγχώρητη όσο και ο ναζισμός.

Δεν υπήρχε επίσης περίπτωση να τραβηχτεί μια γραμμή κάτω από αμφότερα τα γερμανικά κράτη και να αντιμετωπιστεί το 1990 ως καινούργια αρχή για όλους τους Γερμανούς. Οι Δυτικογερμανοί είχαν αγαπήσει υπερβολικά την ιδέα ότι το 1945 αποτελούσε τη δική τους «ώρα μηδέν», το σημείο απ' όπου τα τρυφερά βλαστάρια της δημοκρατίας άρχισαν να φυτρώνουν από τις στάχτες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Όσα προβλήματα και αν αντιμετώπιζε η νεαρή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία, η ευημερία και η σταθερότητα που είχε παραγάγει λειτουργούσαν ανακουφιστικά για έναν πληθυσμό ο οποίος, από το 1914, δεν είχε γνωρίσει σχεδόν τίποτα άλλο εκτός από αναταραχή. Αυτή ήταν μια Γερμανία άξια υπερηφάνειας. Η Δυτική Γερμανία αποτελούσε τη συνέχεια του κράτους και η Ανατολική Γερμανία την ανωμαλία. Άρα η επανένωση του 1990 έδινε την εντύπωση του ικανοποιητικού τέλους ενός εξαναγκαστικού χωρισμού. Αλλά και για πολλούς Ανατολικογερμανούς επρόκειτο ακριβώς για αυτό. Το 1989 και το 1990 πολλοί ψήφισαν υπέρ της διάλυσης της χώρας τους τόσο με λόγια, όσο και με πράξεις.

Η συναινετική επανένωση δεν σημαίνει ότι η ζωή στην Ανατολική Γερμανία αξίζει να λησμονηθεί ή να καταχωνιαστεί στο αρχείο της ανούσιας ιστορίας. Τα σκαμπανεβάσματα που βίωσε η ΛΔΓ ως πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πείραμα έχουν σημαδέψει τους πρώην πολίτες της, που κουβαλούν επάνω τους αυτές τις εμπειρίες – και όχι μόνο ως «έρμα». Εκατομμύρια εν ζωή σήμερα Γερμανοί δεν μπορούν ούτε θέλουν να αρνηθούν ότι κάποτε ζούσαν στη ΛΔΓ. Παρόλο που ο κόσμος ο οποίος τους είχε διαμορφώσει γκρεμίστηκε το 1989 μαζί με το Τείχος του Βερολίνου, δεν ισοπεδώθηκαν μαζί του ούτε οι ζωές ούτε οι εμπειρίες ούτε οι αναμνήσεις τους. Όπως πίστευε, όμως, μεγάλο τμήμα του Δυτικού κόσμου, η ΛΔΓ είχε ηττηθεί κατά κράτος στον Ψυχρό Πόλεμο επί γερμανικού

εδάφους, με αποτέλεσμα να ακυρώνεται ηθικά καθετί το οποίο περιλάμβανε. Όταν στις 3 Οκτωβρίου 1990 η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας εξαφανίστηκε κυριολεκτικά σε μια νύχτα, έχασε το δικαίωμα να γράψει τη δική της ιστορία. Αντιθέτως είχε γίνει ιστορία. Και την ιστορία τη γράφουν οι νικητές – η ιστορία της Ανατολικής Γερμανίας δεν αποτελεί εξαίρεση.

Μεγάλο μέρος της Δύσης πασχίζει να κατανοήσει πώς είναι δυνατόν να επιλέξει κανείς να θυμάται τη ζωή του πίσω από το Σιδηρούν Παραπέτασμα. Η επικράτηση στον Ψυχρό Πόλεμο φαινόταν να αποδεικνύει ότι κάθε εναλλακτικό μοντέλο ζωής είναι εσφαλμένο. Ενώ ο δυτικός καταναλωτισμός και οι φιλελεύθερες αξίες μνημονεύονται με λαμπερά χρώματα, η ΛΔΓ απεικονίζεται ως μια γκριζα, μονότονη θολούρα – ένας κόσμος χωρίς ατομικότητα, αυτενέργεια ή νόημα. Στη φαντασία των Δυτικών, οι Ανατολικογερμανοί χαράμισαν 41 χρόνια σε μια περιτειχισμένη ρωσική αποικία, υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Κρατικής Ασφαλείας, πιο γνωστού ως Στάζι. Υπάρχει, άραγε, κάτι που να αξίζει να θυμάται κανείς από όλα αυτά;

Η συλλήβδην αναγωγή της ΛΔΓ σε μια υποσημείωση της γερμανικής ιστορίας που καλό θα είναι να λησμονηθεί είναι ανιστόρητη. Το κράτος της Ανατολικής Γερμανίας κράτησε πάνω από 41 χρόνια, περισσότερο από όσο κράτησαν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και η ναζιστική Γερμανία μαζί. Δεν επρόκειτο ποτέ για στατική χώρα, που μεταξύ 1949 και 1989 είχε ξεχαστεί από τον χρόνο. Κατά τις δεκαετίες αυτές σημειώθηκαν τεράστιες αλλαγές. Μεγάλο, μάλιστα, κομμάτι της τροχιάς της ΛΔΓ διαμορφώθηκε από ανθρώπους και γεγονότα που τα χρόνια της διάπλάσής τους εντοπίζονται τις δεκαετίες όχι απλώς πριν από την ανέγερση του Τείχους το 1961, αλλά πριν από την ίδρυση της ίδιας της χώρας το 1949. Από το 1914 η Γερμανία βρισκόταν σε σχεδόν συνεχή κατάσταση αναταραχής και οι οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις του ταραγμένου πρώτου μισού του 20ού αιώνα δεν εξαφανίστηκαν ξαφνικά με τη σύσταση της ΛΔΓ.

Το βιβλίο αυτό ιχνηλατεί τις ρίζες της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας πέρα από την ίδρυσή της, προκειμένου να παράσχει το πλαίσιο για τις συνθήκες που οδήγησαν στη γέννηση της χώρας το 1949. Παρουσιάζω σε γενικές γραμμές τις εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τις τέσσερις αυτές δεκαετίες αντί να τις αντιμετωπίζω σαν ένα στατικό σύνολο. Τη δεκαετία του 1950 η νεαρή δημοκρατία ήταν σχεδόν αποκλειστικά απασχολημένη με τη σταθεροποίηση των πολιτικών και οικονομικών θεμελίων της. Το κατάφερε τόσο με τη βοήθεια των πολιτών της, όσο και παρά τη θέλησή τους, με αποτέλεσμα να προκύψει μια δεκαετία η οποία χαρακτηριζόταν από πνεύμα σιγουριάς, καθώς και από βίαια ξεσπάσματα δυσaréσκειας.

Το 1961, που χτίστηκε το Τείχος του Βερολίνου τερματίζοντας εξαναγκαστικά τη μαζική έξοδο ειδικευμένης εργασίας προς τη Δυτική Γερμανία, η χώρα φάνηκε να ησυχάζει. Φιλόδοξα οικοδομικά έργα, όπως η ανάπλαση της Αλεξάντερπλάτς στο Βερολίνο, με τον εμβληματικό τηλεοπτικό πύργο, συνδυάζονταν με τη μανία του διαστήματος και με επαναστατικές επιστημονικές ανακαλύψεις, δημιουργώντας μια πραγματική αίσθηση προόδου και εθνικής ταυτότητας. Πολλοί Ανατολικογερμανοί ήταν περήφανοι για τα επιτεύγματά τους, καθώς η κοινωνική κινητικότητα παρείχε πρωτοφανείς ευκαιρίες για τις εργατικές τάξεις.

Τη δεκαετία του 1970, καθώς οι καρποί των κόπων τους δημιουργούσαν το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στον κομμουνιστικό κόσμο, η ΛΔΓ κατάφερε να εδραιωθεί στην παγκόσμια σκηνή, έγινε μέλος των Ηνωμένων Εθνών και αναγνωρίστηκε από πολλές χώρες ανά τον κόσμο. Προϊόντα Ανατολικής Γερμανίας εξάγονταν ακόμα και στη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Όμως οι πετρελαϊκές κρίσεις εκείνης της δεκαετίας ανέδειξαν τις εγγενείς αδυναμίες της ΛΔΓ και την εξάρτησή της από τη Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ). Όταν η Μόσχα αθέτησε τις υποσχέσεις της για παράδοση πετρελαίου και αερίου, η Ανατολική Γερμανία δεν ήταν πλέον σε θέση να διατηρήσει το βιοτικό επίπεδο στο οποίο είχε συνηθίσει ο λαός της χωρίς να οδηγηθεί σε πτώχευση.

Το γερασμένο καθεστώς άρχιζε να χάνει την επαφή με την πραγματικότητα και να ξεμένει από ιδέες. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 το σύστημα είχε καταστεί τόσο αρτηριοσκληρωτικό, άκαμπτο και εύθραυστο, που είχε επείγουσα ανάγκη από μεταρρυθμίσεις. Καθώς αυτές δεν έλεγαν να έρθουν, ο λαός της Ανατολικής Γερμανίας πήρε την πρωτοβουλία να φέρει την αλλαγή. Κάθε δεκαετία χαρακτηριζόταν από φάσεις ανοίγματος στη Δύση που εναλλάσσονταν με φάσεις εσωστρέφειας, οι δε εμπειρίες των Ανατολικογερμανών, καλές και κακές, διαμορφώνονταν από αυτά τα περίπλοκα κύματα της ιστορίας.

Η Στάζι παρακολουθούσε και συχνά ανακατευόταν στις ζωές των ανθρώπων σε κάθε στάδιο της ιστορίας της ΛΔΓ, όμως αυτό δεν οδήγησε τον λαό της Ανατολικής Γερμανίας στην παθητικότητα. Ομοίως, το ίδιο το κράτος, παρότι εξαρτημένο από την καλή θέληση της Μόσχας, ουδέποτε υπήρξε παθητικός δορυφόρος των Σοβιετικών. Οι Ανατολικογερμανοί βίωσαν και διαμόρφωσαν ένα καθαρά γερμανικό πείραμα, το οποίο διάρκεσε για μεγάλο μέρος του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ιδιοσυγκρασία του αξίζει μια ιστορία που το αντιμετωπίζει ως κάτι παραπάνω από μια περιτειχισμένη «Σταζιλάνδη» και του δίνει τη σωστή του θέση στη γερμανική ιστορία.

Αντλώντας υλικό από συνεντεύξεις, επιστολές και αρχεία, το βιβλίο αυτό δίνει χώρο σε πολλές και διαφορετικές φωνές ανθρώπων από την Ανατολική Γερμανία. Οι ιστορίες της ζωής τους αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της διήγησής μου για το κράτος το οποίο διαμόρφωσαν και από το οποίο διαμορφώθηκαν. Στα άτομα που παραχώρησαν συνεντεύξεις για αυτό το βιβλίο περιλαμβάνονται πολιτικοί όπως ο Έγκον Κρεντς, ένας από τους τελευταίους ηγέτες της ΛΔΓ, και διασκεδαστές όπως ο ποπ τραγουδιστής Φρανκ Σέμπελ. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για ανθρώπους χάρη στους οποίους λειτουργούσε το κράτος: από δασκάλους, λογιστές και εργάτες σε εργοστάσια, μέχρι αστυνομικούς και συνοριοφύλακες. Το αποτέλεσμα είναι μια νέα ιστορία της ΛΔΓ που παρουσιάζει κάθε όψη της εξαφανισμένης χώρας τους – από τα ανώτατα πολιτικά κλιμάκια μέχρι την καθημερινή ζωή.

Το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου δημιούργησε απλουστευτικές εικόνες του Άλλου σε αμφοτέρες πλευρές του Σιδηρού Παραπετάσματος. Η ΛΔΓ προέβαλλε τη χοντροκομμένη εικόνα μιας εχθρικής Δύσης, ενώ με τη σειρά της γινόταν καρικατούρα του ασπρόμαυρου κομμουνιστικού κόσμου που δήθεν απλωνόταν πέρα από το Τείχος. Έχουν πλέον περάσει πάνω από τρεις δεκαετίες από την εξαφάνιση της ΛΔΓ και έχει μεγαλώσει μια νέα γενιά Γερμανών που δεν τη χωρίζουν φυσικά σύνορα. Ουδέποτε βίωσε τον συστημικό ανταγωνισμό των δύο Γερμανιών ούτε την ύπαρξη δύο γερμανικών στρατών, που καθένας έστρεφε ένα τρομακτικό οπλοστάσιο εναντίον του άλλου. Καθώς ο Ψυχρός Πόλεμος και η έντονη εχθρότητα που γέννησε χάνονται όλο και πιο πίσω στο παρελθόν, έχουμε νέες δυνατότητες να μελετήσουμε την Ανατολική Γερμανία συναισθηματικά και πολιτικά αποστασιοποιημένοι.

Ίσως οι πληγές του χωρισμού, των ταυτοτήτων που χάθηκαν και αποκτήθηκαν, να ήταν πολύ νωπές για να εξεταστούν κατά την περίοδο αμέσως μετά την επανένωση, τότε που φαινόταν προτιμότερο να αφεθούν να κλείσουν. Τώρα είναι η ώρα να τολμήσουμε να δούμε τη ΛΔΓ με καινούργιο μάτι. Όσοι το κάνουν αυτό με ανοικτό πνεύμα θα ανακαλύψουν έναν κόσμο γεμάτο χρώμα, όχι ασπρόμαυρο. Σύμφωνα, υπήρχε καταπίεση και βαναυσότητα, αλλά υπήρχαν και ευκαιρίες και το αίσθημα ότι ανήκεις κάπου. Οι περισσότερες ανατοlikογερμανικές κοινότητες τα βίωσαν όλα αυτά. Κοντά στα δάκρυα και την οργή υπήρχαν γέλια και υπερηφάνεια. Οι πολίτες της ΛΔΓ ζούσαν, αγαπούσαν, εργάζονταν και γερνούσαν. Πήγαιναν διακοπές, έλεγαν αστεία για τους πολιτικούς τους και μεγάλωναν τα παιδιά τους. Η ιστορία τους αξίζει τη δική της θέση στο γερμανικό αφήγημα. Είναι ώρα να ρίξουμε μια σοβαρή ματιά στην άλλη Γερμανία, πέρα από το Τείχος.

Εγκλωβισμένοι μεταξύ Χίτλερ και Στάλιν (1918-1945)

Στη Σιβηρία θα το βουλώσεις απ' το κρύο!

Γερμανοί κομμουνιστές

Σβερντλόφσκ, Σιβηρία, 16 Αυγούστου 1937. Ο 24χρονος Βερολινέζος Έρβιν Γιέρις σπρώχτηκε σε ένα μικρό κελί. Το σκοτάδι έζεχνε ιδρώτα, περιτώματα και φόβο. Από τους 58 πολιτικούς κρατούμενους που ήδη φυτοζωούσαν εκεί, μόνο μια χούφτα έστρεψαν βαριεστημένα τα κάτσια τους προς την πόρτα για να περιεργαστούν τον νεοφερμένο. Ο Έρβιν κοίταξε τριγύρω για να βρει κάπου να καθίσει, αλλά δεν υπήρχε χώρος στο γεμάτο κόσμο δάπεδο. Στάθηκε, λοιπόν, στο μόνο μέρος όπου μπορούσε, δίπλα από το αποχωρητήριο – ένα μεγάλο βαρέλι με σκέπασμα. Στεκόταν για ώρες, έπειτα μέρες, έπειτα εβδομάδες. Τα πόδια του πρήστηκαν, το στόμα του στέγνωσε και ο λαιμός του έκαιγε κάθε φορά που κατάπινε. Μια μέρα κατέρρευσε, και καθώς τον έπαιρναν σηκωτό στο νοσηλευτήριο κρατούσε σφιχτά το στήθος με τα αδύναμα χέρια του. Εκεί ένας γιατρός τον κοίταξε από πάνω μέχρι κάτω, συμπέρανε ότι απλώς παρίστανε τον άρρωστο και τον έστειλε πίσω στο κελί.

Οι μερίδες τροφής στη φυλακή του Σβερντλόφσκ δεν ήταν αρκετές για να συντηρήσουν ακόμα και έναν νεαρό άνδρα σε καλή φόρμα, όπως ο Έρβιν Γιέρις. Μια μέρα διανεμήθηκε ένα κομμάτι «Γλυκό Στάλιν» – παγατιάτικο ψωμί με μια κουταλιά καφέ. Όταν ο Έρβιν κατέρρευσε ξανά, κανένας δεν του έδωσε προσοχή. Μες στο παραλήρημά του, άκουσε την πόρτα της φυλακής να ανοίγει. Ένας στρατιώτης φώναξε ένα όνομα, και κάποιος μέσα απ' το κελί απάντησε: «Παρών!». «Έφαγες δέκα χρόνια. Έλα. Με τα πράματά σου». Οι κρατούμενοι γύρω του άρχισαν να μιλούν για δίκες και για «κύματα συλλήψεων». Κάποιος είπε: «Σε αυτά τα δικαστήρια απλώς ξεφυλλίζουν για λίγο τον φάκελό σου. Αν έχουν κοιμηθεί

καλά, μπορεί να είναι η τυχερή σου μέρα και να φας πέντε χρόνια. Αν τα 'χουν κοπνήσει: 25 χρόνια». Κάθε φορά που άνοιγε η πόρτα, απλωνόταν σιγή μεταξύ των κρατουμένων. Ποιος άραγε είχε σειρά ετούτη τη φορά;¹

Ο Έρβιν Γιέρις ήταν ένας από τους πολλούς Γερμανούς κομμουνιστές που είχαν μεταναστεύσει στη σοβιετική Ρωσία τη δεκαετία του 1930. Από τότε που ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός είχαν υπερβεί τις άσημες διανοητικές τους καταβολές στα μέσα του 19ου αιώνα, είχαν μετατραπεί σε μαζικά κινήματα στη Γερμανία, τροφοδοτούμενα από την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση. Παρόλο που οι Γερμανοί πολιτικοί και ακτιβιστές της άκρας αριστεράς ήταν μαθημένοι στην ανάπτυξη διαφόρων βαθμών κρατικής βίας εναντίον της ιδεολογίας τους, η άνοδος του Αδόλφου Χίτλερ αποτελούσε ένα νέο ορόσημο. Ο Έρβιν και οι σύντροφοί του αναγκάστηκαν να φύγουν για να γλιτώσουν από το ναζιστικό καθεστώς της Γερμανίας, το οποίο από τις 30 Ιανουαρίου 1933, οπότε ο Χίτλερ έγινε καγκελάριος, είχε αρχίσει να λαμβάνει σκληρά μέτρα κατά της αριστεράς. Αναζήτησαν καταφύγιο στη Σοβιετική Ένωση. Έχοντας τις πολιτικές και ιδεολογικές τους καταβολές στην Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η ΕΣΣΔ αποτελούσε την πρώτη και μοναδική υλοποίηση της πολιτικής ουτοπίας που είχαν ονειρευτεί μες στον μόχθο και την πείνα που χαρακτήριζαν τα χρόνια της δυσπραγίας αμέσως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκεί θα έδειχναν την ευγνωμοσύνη τους κάνοντας ό,τι μπορούσαν για να συμβάλουν στην οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου. Σύμφωνα με τον ιστορικό Πίτερ Έρλερ, στα μέσα της δεκαετίας ζούσαν στη Ρωσία περίπου 8.000 ενήλικες Γερμανοί πολιτικοί αυτοεξόριστοι.² Πέρα από τους πολιτικά ενεργούς κομμουνιστές, ο αριθμός αυτός περιλάμβανε εργάτες, ηθοποιούς, μουσικούς, καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, επιστήμονες, δασκάλους, συγγραφείς και πολλά ακόμα άτομα, που τα συνέδεε η απογοήτευσή τους με όσα είχαν πάει στραβά στην πατρίδα τους από το 1914 και μετά.

Γεννημένος το 1912 στα ανατολικά περίχωρα του Βερολίνου, ο Έρβιν Γιέρις ανήκε σε μια γενιά νεαρών σοσιαλιστών που είχαν βγάλει δόντια (μεταφορικά και κυριολεκτικά) στους δρόμους των γερμανικών πόλεων και όχι στα χαρακώματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ήταν ακόμα μικρό αγόρι όταν ο πατέρας του συνέβαλε ώστε να οδηγηθεί στην εξορία ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄, ο τελευταίος Γερμανός μονάρχης, κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Επανάστασης του Νοεμβρίου του 1918. Η παιδική του ηλικία σηματοδεύτηκε από τις αιματοβαμμένες ιστορίες της Εξέγερσης των Σπαρτακιστών τον Ιανουάριο του 1919, καθώς και από τη φτώχεια και την πείνα που βίωσε η οικογένειά του την περίοδο του υπερπληθωρισμού το 1923.

Η οργή, η αθλιότητα και η βία που επικρατούσαν στις γειτονιές της εργατικής τάξης συνθέταν το φόντο για την ανατροφή του Έρβιν. Ο καπιταλισμός είχε απογοητεύσει τις τάξεις των εργατών, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια της ζωής τους, είχαν γνωρίσει μόνο δυστυχία. Δεν ήταν ν' απορεί κανείς που το 1928, σε ηλικία δεκαέξι ετών, είχε πλέον αποφασίσει ότι πρέπει να υπάρχει και άλλος δρόμος για τη γενιά του. Ο Έρβιν εντάχθηκε στην Οργάνωση Νεαρών Κομμουνιστών Γερμανίας (KJVD), τη νεολαία του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (KPD). Οργάνωναν πορείες, εκπαίδευαν τα μέλη που στρατολογούσαν σε τακτικές οδομαχίας, συνέτασσαν και διένεμαν προπαγανδιστικά φυλλάδια και δημοσίευαν την εφημερίδα *Die Arbeit* (Εργασία). Έτσι υποτίθεται ότι ετοιμάζαν τους έφηβους νεοσυλλέκτους τους να συνεχίσουν τον ταξικό αγώνα των γονιών τους. Περίπου 35.000 με 50.000 νεαροί Γερμανοί έγιναν μέλη της KJVD και αγωνίστηκαν για το όραμά τους για μια καλύτερη Γερμανία.

Ο Έρβιν Γιέρις και οι σύντροφοί του αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα μετά την αναγόρευση του Χίτλερ σε καγκελάριο στις 30 Ιανουαρίου 1933. Προτού καν περάσει ένας μήνας, στις 27 Φεβρουαρίου 1933, σημειώθηκε ο εμπρησμός του γερμανικού κοινοβουλίου, του Ράιχσταγκ, και οι ναζί ισχυρίστηκαν ότι ένοχος ήταν ο νεαρός Ολλανδός κομμουνιστής Μαρίνους βαν ντερ Λούμπε, ο οποίος παραδέχτηκε την πράξη του μετά από βασανιστήρια. Ο Χίτλερ έπεισε τον Γερμανό πρόεδρο Πάουλ φον Χίντενμπουργκ, ο οποίος ήταν 85 ετών και σε κακή κατάσταση υγείας, να του παραχωρήσει έκτακτες εξουσίες για να συντρίψει την κομμουνιστική επανάσταση που υποτίθεται ότι προσπαθούσε να υποκινήσει ο Ολλανδός. Ο Χίντενμπουργκ, η διανοητική κατάσταση του οποίου βρισκόταν σε διαρκή κάμψη, συμφώνησε και χρησιμοποίησε τις έκτακτες εξουσίες που παρείχε το Άρθρο 48 του συντάγματος στον πρόεδρο της Γερμανίας, για να υπογράψει το διαβόητο Διάταγμα του Εμπρησμού του Ράιχσταγκ. Με το διάταγμα αυτό αναστέλλονταν τα πολιτικά δικαιώματα και επιτρεπόταν στους άνδρες του Χίτλερ να συλλαμβάνουν αντιπάλους κατά βούληση και χωρίς απαγγελία κατηγοριών ή προσαγωγή σε δίκη. Αυτό με τη σειρά του ισοδυναμούσε με θανατική καταδίκη για πολλούς Γερμανούς κομμουνιστές.

Το δεκαπενθήμερο μετά την πυρκαγιά φυλακίστηκαν στην Πρωσία περίπου 10.000 κομμουνιστές. Ανάμεσά τους ήταν ο Έρβιν Γιέρις, ο οποίος καταδικάστηκε σε προληπτική κράτηση και κλείστηκε σε ένα από τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης, το KZ Sonnenburg, που άρχισε να λειτουργεί στις 3 Απριλίου 1933 κοντά στο Κόστριν της σημερινής Πολωνίας. Για τους ναζί, νεαροί όπως ο Έρβιν αποτελούσαν τη μαρίδα. Πραγματικός στόχος τους ήταν τα ηγετικά στελέχη του

KPD που θα μπορούσαν ακόμη να τους εμποδίσουν να περάσουν μέσω του Ράιχσταγκ τους νόμους οι οποίοι τους ήταν απαραίτητοι προκειμένου να αποξηλώσουν τη δημοκρατία με νόμιμα προσχήματα. Από τις τελευταίες εκλογές, που είχαν γίνει τον Νοέμβριο του 1932, οι κομμουνιστές βουλευτές κατείχαν 100 από τις 584 έδρες. Μετά τον εμπρησμό εξαπολύθηκε ένα ανελέητο ανθρωποκυνητήριο για τον καθένα τους.

Μόλις μερικές μέρες μετά την πυρκαγιά, στις 3 Μαρτίου 1933, οι ναζί συνέλαβαν τον ηγέτη του KPD Ερνστ Τέλμαν, το ψευδώνυμο του οποίου ήταν «Τέντι». Την ίδια ημέρα ένα πρωσικό συμβούλιο είχε άρει τους νομικούς περιορισμούς επί της Γκεστάπο, της νεοσύστατης μυστικής αστυνομίας. Αυτό πρακτικά της έδινε απόλυτη ελευθερία κινήσεων σε ό,τι αφορούσε τις μεθόδους αστυνόμευσης και τις ποινές. Ο Τέλμαν θα ήταν το πρώτο θύμα μιας ανελέητης μυστικής αστυνομικής δύναμης που δρούσε ανεξέλεγκτα. Υπέστη επανειλημμένα κακομεταχείριση καθώς οι αρχές προσπαθούσαν να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τη δίκη του. Σε αρκετές περιπτώσεις τον έσυραν, από το κελί του στη φυλακή Μοαμπίτ, στην έδρα της Γκεστάπο στην Πριντς-Άλμπρεχτ-Στράσε του Βερολίνου. Εκεί του επιβλήθηκαν οι χειρότερες τιμωρίες που είναι ικανός να επιβάλλει ένας άνομος μηχανισμός ασφαλείας. Στις 8 Ιανουαρίου 1934 έχασε 4 δόντια από τα χτυπήματα που δέχτηκε, ενώ ξυλοκοπήθηκε μέχρι αίματος με ένα σάμπوک, μαστίγιο από δέρμα ρινόκερου το οποίο αργότερα θα συνδεόταν με το καθεστώς του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική, όπου θα χρησιμοποιούνταν ευρέως από τις αστυνομικές δυνάμεις. Τελικά ο Τέλμαν θα δολοφονούνταν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Μπούχενβαλντ το 1944.

Προκειμένου να ξεφύγουν από τους κακοποιούς του Χίτλερ, πολλοί Γερμανοί κομμουνιστές διέφυγαν στο εξωτερικό. Κάποιοι συνέχισαν την πολιτική τους δραστηριότητα και δημιούργησαν πυρήνες αντίστασης στην Πράγα και το Παρίσι με τη βοήθεια της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Κομιντέρν), οργάνωσης που προωθούσε τον διεθνή κομμουνισμό υπό την καθοδήγηση της Σοβιετικής Ένωσης. Πολλά πρώην μέλη του KPD μετέβησαν απευθείας στη Μόσχα όπου προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο κομμουνιστικό κράτος. Πήραν μαζί τους τις ή τους συζύγους τους και τα παιδιά τους και άρχισαν να χτίζουν νέες κοινότητες σε έναν τόπο τον οποίο είχαν εξιδανικεύσει στο πλαίσιο του αγώνα τους κατά τη δεκαετία του 1920 και τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Οι δε ιδέες περί κομμουνισμού επί γερμανικού εδάφους θα άρχιζαν να βλασταίνουν στη Μόσχα, και όχι στο Βερολίνο.

Η ζωή στον παράδεισο

Μόσχα, τέλη Οκτωβρίου 1936. Ο Βλαντιμίρ Λιόνχαρτ άρχιζε σιγά σιγά να συνηθίζει τη ζωή στη ρωσική πρωτεύουσα. Ο έφηβος είχε μετακομίσει εκεί το καλοκαίρι του 1935 με τη μητέρα του, τη Γερμανίδα κομμουνίστρια συγγραφέα Σουζάνε Λιόνχαρτ. Οι δύο τους ήταν αρκετά δεμένοι, καθώς τους συνέδεαν οι κοινές πολιτικές τους απόψεις, για τις οποίες είχαν εξαναγκαστεί να ζήσουν εξόριστοι. Η Σουζάνε είχε φτάσει στο σημείο να δώσει στον μοναχογιό της το όνομα του μεγάλου ειδώλου της, Βλαντίμιρ Ιλίτς Ουλιάνοφ, γνωστότερου ως Λένιν. Όσο μπορούσε να θυμηθεί ο μικρός, ήταν πάντα οι δύο τους. Η μητέρα του είχε πάρει διαζύγιο από τον πατέρα του, τον Ρούντολφ Λιόνχαρτ, το 1919, μετά από μόλις έναν χρόνο γάμου, και είχε μετακομίσει από το Βερολίνο στη Βιέννη, όπου εργάστηκε στη σοβιετική πρεσβεία και ερωτεύτηκε τον ίδιο τον πρέσβη, τον Μιέτσισλαβ Μπρόνσκι. Καθώς και αυτός ο γάμος διαλύθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα, το ζευγάρι χώρισε και καθένας τράβηξε τον δρόμο του. Η μητέρα και ο γιος κράτησαν το επώνυμο του πρώτου συζύγου της Σουζάνε και επέστρεψαν στο Βερολίνο, όπου εκείνη εργαζόταν ως δημοσιογράφος και αφιέρωνε όλο της τον χρόνο στον κομμουνιστικό ακτιβισμό. Όπως και πάρα πολλοί σύντροφοί τους, είχαν αναγκαστεί να διαφύγουν από το ναζιστικό καθεστώς και να μεταναστεύσουν στη Ρωσία.

Στη Μόσχα η ανύπαντρη μητέρα δεν είχε καταφέρει να βρει κατάλληλο κατάλυμα για την ίδια και τον 14χρονο Βλαντιμίρ, κι έτσι το αγόρι τοποθετήθηκε στο Kinderheim Nr. 6, ορφανοτροφείο που έγινε διάσημο επειδή φιλοξενούσε παιδιά Αυστριακών, κυρίως, κομμουνιστών, οι οποίοι είχαν σκοτωθεί ή είχαν βγει στην παρανομία. Ο έφηβος απολάμβανε την προνομιακή ζωή που του προσέφερε το ίδρυμα, αλλά πάντοτε ένιωθε χαρά όταν έβλεπε τη μητέρα του, η οποία έμενε ως ενοικιάστρια σε ένα ελεεινό διαμέρισμα σε διαφορετικό τμήμα της Μόσχας.

Ένα απόγευμα προς τα τέλη Οκτωβρίου 1936 συναντήθηκαν όπως πάντα, και όπως κάθε φορά που έβλεπε τη μητέρα του ο Βλαντιμίρ πέρασε πολύ καλά. Του είχε αγοράσει γλυκά από το αγαπημένο του κατάστημα, το *Βοσστόνιε Σλάστοσι* (Γλυκά Ανατολής). Της είπε ότι ανησυχούσε για κάποια τεχνικά σχέδια που είχε να τελειώσει για το σχολείο, και κείνη του υποσχέθηκε ότι θα τον βοηθούσε. Αφού αποχαιρετίστηκαν, ο Βλαντιμίρ έφυγε βιαστικός, αφού είχε κι άλλη μέλετη. Η μητέρα του στεκόταν στον δρόμο και του κουνούσε το χέρι. Την επόμενη ημέρα που το αγόρι επέστρεψε για να δει τη μητέρα του, εκείνη δεν ήταν εκεί. Είχε συλληφθεί και είχε οδηγηθεί στο γκούλαγκ Βορκούτα, στρατόπεδο εργασίας

σχεδόν 2.000 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Μόσχας, όπου κατά τις επόμενες δύο δεκαετίες επρόκειτο να πεθάνουν πάνω από 250.000 κρατούμενοι.

Η σύλληψη της μητέρας του ήταν εντελώς απροσδόκητη για τον Βλαντιμίρ. Όπως χιλιάδες συμπατριώτες τους Γερμανοί, οι Λιόνχαρτ πίστευαν ότι η μετανάστευση στην ΕΣΣΔ είχε μόνο καλά να προσφέρει. Όχι μόνο θα ξέφευγαν από τις ολέθριες επιχειρήσεις-σκούπα των ναζί, που είχαν οδηγήσει πάρα πολλούς φίλους και συναδέλφους τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και φυλακές, αλλά θα είχαν και την ευκαιρία να συμβάλουν στην οικοδόμηση ενός καλύτερου κόσμου. Με τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 είχε ξεκινήσει το πρώτο πραγματικό κομμουνιστικό πείραμα. Οι Γερμανοί σοσιαλιστές και κομμουνιστές έτρεφαν μάταιες ελπίδες για την επανάσταση που είχε προφητεύσει ο συμπατριώτης τους Καρλ Μαρξ στα μέσα του περασμένου αιώνα. Η ώρα της αλήθειας για την πατρίδα τους δεν είχε έρθει ούτε κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρ' όλα αυτά η ιδέα ότι μια παγκόσμια επανάσταση θα έφερνε τη λύτρωση για τις εργατικές τάξεις δεν είχε παύσει ποτέ να ελκύει πολλούς από τους φτωχότερους εργάτες. Οι ατέλειωτες βίαιες συγκρούσεις στους δρόμους, η επισφαλής εργασία που ποτέ δεν φαινόταν να αποφέρει αρκετά χρήματα, και το χάος και η δυσπραγία της δεκαετίας του 1920 είχαν γίνει ανεκτά χάρη στην πεποίθηση ότι ο Μαρξ είχε δίκιο. Η επανάσταση θα ερχόταν.

Στα μεταπολεμικά έτη της δεκαετίας του 1920 και των αρχών της δεκαετίας του 1930, εκατομμύρια απογοητευμένοι, πεινασμένοι και κουρασμένοι εργάτες μοχθούσαν στις βιομηχανικές πόλεις της Γερμανίας. Τους αγνοούσε μια εύπορη αστική ελίτ, τόσο απασχολημένη με τη δική της επιθυμία για ανούσια ψυχαγωγία, ώστε να δίνει ελάχιστη προσοχή στους ανάπηρους στον δρόμο, στα νευρόσπαστα ερείπια ανθρώπων που ακόμα έπασχαν από το σοκ της μάχης, και στις πολεμικές ιστορίες ανθρώπων με πληγωμένη υπερηφάνεια και τσακισμένα όνειρα. Με τη σειρά τους οι Γερμανοί εργάτες πλημμύριζαν από πικρία και σκληρότητα. Έβλεπαν τις πενιχρές οικονομίες τους να εξανεμίζονται, ενώ οι θέσεις εργασίας τους ήταν στην καλύτερη περίπτωση ανασφαλείς και συχνά χάνονταν ολοκληρωτικά κατά τη Μεγάλη Οικονομική Κρίση που ξεκίνησε ως συνέπεια του Κραχ της Γουόλ Στριτ το 1929. Έβλεπαν τις συχνά συντηρητικές αξίες τους να ποδοπατούνται και να υποτιμώνται από εκείνους που ενστερνίζονταν τον αυξανόμενο εξαμερικανισμό της γερμανικής κουλτούρας. Ό,τι φάνταζε συναρπαστικό, καινούργιο και περιπετειώδες για τις αστικές μεσαίες τάξεις φαινόταν επιπόλαιο και ανήθικο σε εκείνους που δεν διέθεταν ούτε τον χρόνο ούτε το χρήμα για να εντρυφήσουν στη νέα κουλτούρα.

Πολλοί Γερμανοί εργάτες είχαν ανάγκη από σκοπό και μια αίσθηση ότι ανήκουν κάπου. Οι συσκέψεις των κομμουνιστών, οι κοινωνικές δραστηριότητες που προσέφεραν οι εργατικές ενώσεις, ακόμα και οι βίαιες συγκρούσεις στους δρόμους με τους εθνικιστές βετεράνους που αποτελούσαν τα λεγόμενα Φράϊκορπς, και αργότερα με τους κακοποιούς των χιτλερικών SA, αποτελούσαν απαραίτητες δυνατότητες φυγής από έναν κόσμο στον οποίο δεν φαίνονταν να έχουν μέλλον. Σε αυτό το πλαίσιο, κυκλοφόρησε το 1925 ένα φυλλάδιο με τίτλο *Τι είδαν 58 Γερμανοί εργάτες στη Ρωσία*, το οποίο συνέβαλε ουσιαστικά ώστε να δημιουργηθεί μια παραδεισένια εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης. Εμπνευστής του ήταν ο κομμουνιστής Χέρμαν Ρέμελε, ο οποίος είχε ηγηθεί μιας ομάδας συντρόφων του σε κάτι σαν μεγάλη περιήγηση στη Ρωσία. Το φυλλάδιο βασιζόταν στις αναφορές τους και μιλούσε όλο θαυμασμό για «εργάτριες που μιλούν με καμάρι για την ίση μεταχείρισή τους»³ και για μεροκάματα που ήταν «33% υψηλότερα» αν λάμβανε κανείς υπόψη ότι οι εργάτες ζούσαν χωρίς να πληρώνουν νοίκι, ενώ είχαν εξαιρετική υγειονομική περίθαλψη. Όλα αυτά πρέπει να έκαναν τη Σοβιετική Ένωση να θυμίζει γη της επαγγελίας για τους άνεργους και τους άπορους, αλλά και για τους ιδεαλιστές διανοούμενους. Έχοντας βιώσει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις φρικτές επιπτώσεις του, οι μεγαλύτερης ηλικίας Γερμανοί κομμουνιστές ήθελαν να πιστέψουν ότι υπήρχε μια καλύτερη εναλλακτική λύση και έβλεπαν τη Σοβιετική Ένωση ως φάρο ελπίδας, ιδίως μετά τα κύματα συλλήψεων του 1933 στο Βερολίνο.

Για τους περισσότερους Γερμανούς πολιτικούς πρόσφυγες η παραμονή στη Μόσχα ξεκίνησε σαν μια μεγάλη περιπέτεια. «Έχει Γερμανούς εδώ στη Μόσχα;»⁴ ρώτησε ο έφηβος Βλαντιμίρ Λιόνχαρτ όταν έφτασε με τη μητέρα του στον σταθμό της Μόσχας και οδηγήθηκε στο νούμερο 5 της οδού Γκρανόφσκι, όπου ένας γνωστός τους είχε συμφωνήσει να τους προσφέρει κατάλυμα για μερικές μέρες. Προς μεγάλη του έκπληξη στη γειτονιά υπήρχαν χιλιάδες Γερμανοί. Υπήρχε μια ποικιλόμορφη ομάδα εξόριστων, που όλοι έλπιζαν να βρουν μια δικαιότερη κοινωνία στην πρωτεύουσα του πρώτου «πραγματικά υπαρκτού σοσιαλισμού» («real existierender Sozialismus»), όπως ήταν η πλεοναστική έκφραση στα γερμανικά. Υπήρχαν πολλοί εργάτες και πολιτικοί, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά και ηθοποιοί, καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες της σχολής Μπαουχάους, οι οποίοι είχαν αποκτήσει φήμη στη ζωντανή αστική ατμόσφαιρα της Γερμανίας της Βαϊμάρης και τους οποίους οι ναζι απεχθάνονταν για την αριστερίζουσα ιδεολογία τους. Ανάμεσα στους εμικρέδες υπήρχαν πολλοί Εβραίοι, για τους οποίους η ζωή στη Γερμανία είχε γίνει ακόμα πιο επικίνδυνη μετά το 1933.

Οι περισσότεροι από τους διάσημους εξόριστους Γερμανούς κομμουνιστές στεγάζονταν στο ξενοδοχείο Lux της Μόσχας. Ο κατάλογος των πελατών του έμοιαζε με λίστα ονομάτων του παγκόσμιου κομμουνισμού. Ανάμεσα στους διάσημους ενοίκους του συγκαταλέγονταν ο Χο Τσι Μινχ, ο Γιοχάνες Ρ. Μπέχερ (ένας συγγραφέας που θα γινόταν μεγάλο όνομα στη ΛΔΓ), ο Ούγγρος Ίμρε Νάγκι, ο οποίος θα εκτελούνταν ως αποτέλεσμα του ρόλου του στην Ουγγρική Εξέγερση του 1956, και η Κλάρα Ζέτκιν, μια από τις πρώτες κομμουνίστριες και ακτιβίστριες για τα δικαιώματα των γυναικών, η οποία πέθανε στη Μόσχα και η τεφροδόχος της εναποτέθηκε στον τόπο αναπαύσεώς της από τον ίδιο τον Ιωσήφ Στάλιν. Το 1933 το ξενοδοχείο Lux είχε 300 δωμάτια, διαρρυθμισμένα έτσι ώστε να στεγάσουν συνολικά 600 ενοίκους. Ενώ αρχικά ακούγονταν τα καλύτερα λόγια για αυτό από επισκέπτες που το 1921 είχαν μεταβεί εκεί για συνέδρια της Κομμουνιστικής Διεθνούς, στο κτίριο είχαν έκτοτε προστεθεί δύο ακόμα όροφοι και παρ' όλα αυτά εξακολουθούσε να επικρατεί συνωστισμός, μετά τη μαζική έξοδο από τη Γερμανία στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Μετά το 1933, γίνεται περισσότερο λόγος από διάφορες πηγές για σπασμένους μεντεσέδες στις πόρτες και αρουραίους, παρά για λουκούλλεια δείπνα και μεταξωτές κουρτίνες.

Οι Γερμανοί αρχιτέκτονες της σχολής Μπαουχάους, όπως και άλλοι ένοικοι του ξενοδοχείου Lux, έλκονταν από την ιδέα της οικοδόμησης ενός καινούργιου κόσμου – στην περίπτωση τους μάλλον κυριολεκτικά. Οι αριστερές τάσεις τους τους είχαν ήδη φέρει σε σύγκρουση με τον γερμανικό συντηρητισμό κατά την περίοδο της Βαϊμάρης, και πολλοί ήταν έτοιμοι να ξεκινήσουν μια καινούργια ζωή στη Σοβιετική Ένωση πολύ προτού αρπάξουν οι ναζί την εξουσία στο Βερολίνο. Η πιο παραγωγική ομάδα εξόριστων Γερμανών αρχιτεκτόνων ήταν η λεγόμενη Ομάδα Μέγιερ, ένα ετερόκλητο μείγμα από άνδρες και γυναίκες, φοιτητές και διδάσκοντες της Σχολής Μπαουχάους του Ντεσάου. Είχαν ακολουθήσει εκεί τον Ελβετό αρχιτέκτονα Χάνες Μέγιερ, ο οποίος είχε μετακομίσει στη Σοβιετική Ένωση από το Ντεσάου, όπου υπήρξε διευθυντής της σχολής. Το 1930 διορίστηκε στη Μόσχα, όπου δίδαξε αρχιτεκτονική και προσέλυσε έναν κύκλο Γερμανών οπαδών.

Τα μέλη του γερμανικού θύλακα του Μπαουχάους απογοητεύτηκαν πολύ γρήγορα από τη δουλειά τους στη Ρωσία. Ενώ αρχικά είχαν γίνει ευνοϊκά δεκτοί ως εκλεκτοί οραματιστές, αισθάνονταν όλο και πιο παγιδευμένοι από τη σοβιετική γραφειοκρατία, την έλλειψη οικοδομικών υλικών και τις απελπιστικά χαμηλές προδιαγραφές ποιότητας. Οι ρωγμές στα καινούργια κτίριά τους αντανάκλουσαν τις ρωγμές στη σχέση τους με τους Σοβιετικούς οι οποίοι τους περιέβαλλαν. Οι άνθρωποι με τους οποίους συνεργάζονταν έβλεπαν την προνομιούχο θέση τους με φθόνο·

οι άνθρωποι που βρίσκονταν στα ανώτερα πολιτικά κλιμάκια άρχισαν να βλέπουν τους ξένους με καχυποψία. Ο ίδιος ο Μέγιερ τελικά μπούχτισε και επέστρεψε στην Ελβετία – πράγμα βολικό για εκείνον, αφού είχε καταφύγιο, σε αντίθεση με τους Γερμανούς οπαδούς του, που ήταν πλέον εγκλωβισμένοι μεταξύ Χίτλερ και Στάλιν.

Η Μαργκαρέτε Μένγκελ, Γερμανοεβραία κομμουνίστρια, που ήταν γραμματέας του Μέγιερ καθώς και σύντροφός του και μητέρα του γιου του, Γιοχάνες, δεν κατάφερε να εξασφαλίσει βίζα για την Ελβετία και αναγκάστηκε να μείνει. Συνελήφθη και εκτελέστηκε στις 20 Αυγούστου 1938. Ο Γιοχάνες ήταν μόλις έντεκα ετών όταν δολοφονήθηκε η μητέρα του, και κατέληξε σε αναμορφωτήριο. Ήταν ακόμα έφηβος όταν εκτοπίστηκε στην περιοχή των Ουραλίων προκειμένου να εργαστεί καταναγκαστικά στα ορυχεία. Ο Γιοχάνες δεν έμαθε τι συνέβη στη μητέρα του πριν το 1993, όταν αποφάσισε να μετακομίσει στη Γερμανία, σε ηλικία 67 ετών.⁵

Τα άλλα μέλη της ομάδας του Μέγιερ δεν τα πήγαν πολύ καλύτερα. Ο Φίλιπ Τόλτσινερ, Εβραίος αρχιτέκτονας γεννημένος στο Μόναχο, συνελήφθη το 1938 και καταδικάστηκε σε δέκα χρόνια σε ένα γκούλαγκ κοντά στο Σολικάμσκ. Κάτω από βασανιστήρια ομολόγησε ότι ήταν κατάσκοπος των Γερμανών και κατέδωσε δύο ακόμα συναδέλφους του, που νόμιζε εσφαλμένα ότι είχαν εγκαταλείψει τη χώρα.

Η Γερμανική Επιχείρηση του Στάλιν

Διαταγή Εν Κα Βε Ντε 00439 από Ν. Γιέζοφ, 25 Ιουλίου 1937.

Μέσω υλικού που πρόσφατα παρείχαν οι πράκτορές μας και κατόπιν ερευνών έχει αποδειχθεί ότι το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο και η Γκεστάπο οργάνωσαν εκτεταμένη κατασκοπευτική στις πιο σημαντικές, και ιδίως στις αμυντικές, βιομηχανίες και για αυτό τον σκοπό χρησιμοποιούν τους Γερμανούς υπηκόους που διαβιούν σήμερα εκεί [...] Προκειμένου να παταχθεί εξ ολοκλήρου αυτή η γερμανική κατασκοπευτική δραστηριότητα, ΔΙΑΤΑΣΣΩ:

Την από 29ης Ιουλίου του τρέχοντος έτους σύλληψη όλων των Γερμανών υπηκόων που εργάζονται σε στρατιωτικά εργοστάσια ή εργοστάσια που παράγουν αμυντικό υλικό ή υλικό για το σιδηροδρομικό σύστημα ή έχουν απολυθεί από οποιονδήποτε από αυτούς τους κλάδους.⁶

Η διαταγή αυτή εκδόθηκε στο όνομα του Νικολάι Γιέζοφ, επικεφαλής του Υπουργείου Εσωτερικών της ΕΣΣΔ (Εν Κα Βε Ντε – НКВД), δεν φέρει όμως

την ιδιόχειρη υπογραφή του και είναι γνωστό ότι προήλθε απευθείας από τον ίδιο τον Στάλιν. Το 1937 ο δικτάτορας είχε πειστεί ότι η δριμεία ρητορική των ναζί σε βάρος της Σοβιετικής Ένωσης θα μετατρεπόταν σύντομα σε πραγματική εισβολή. Ήδη από το 1926 ο Χίτλερ παρουσίαζε την αντιπαράθεση μεταξύ της Γερμανίας και του Ρώσου εχθρού της ως αγώνα επιβίωσης ανάμεσα σε αμοιβαία αποκλειόμενους πολιτισμούς, καθώς υποστήριζε στον δεύτερο τόμο του βιβλίου του *Ο Αγών μου* ότι «ο ρωσικός μπολσεβικισμός πρέπει να αντιμετωπίζεται ως απόπειρα των Εβραίων να επιτύχουν παγκόσμια κυριαρχία τον 20ό αιώνα». ⁷ Στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ο Χίτλερ παραβίαζε με θράσος και δημοσιώς τη Συνθήκη των Βερσαλλιών με το πρόγραμμα επανεξοπλισμού του, ενώ μεγάλο μέρος της Δύσης απλώς κοιτούσε και του έδινε συγχαρητήρια. Ο Στάλιν θεωρούσε πως δεν ήταν ζήτημα του «εάν» θα εισέβαλλαν οι ναζί, αλλά του «πότε», και ήταν πεπεισμένος ότι όταν θα συνέβαινε αυτό η ΕΣΣΔ θα ήταν μόνη της.

Από φυσικού του επιρρηγής στην παράνοια, ο Στάλιν μετέτρεψε «τους γραφειοκρατικούς θεσμούς της Σοβιετικής Ένωσης σε επεκτάσεις της εσώτερης προσωπικότητάς του», σύμφωνα με τον πολιτικό ψυχολόγο Ρέιμοντ Μπερτ. ⁸ Μεταξύ των πολλών χαρακτηριστικών της παρανοϊκής προσωπικότητας που ο Μπερτ εντοπίζει στον Στάλιν, είναι και η τάση να παριστάνει το θύμα και μια ανάγκη να «αποδεικνύει ότι οι διώκτες του είναι πραγματικοί». ⁹ Ο Στάλιν άρχισε να βλέπει παντού πράκτορες του Χίτλερ που απεργάζονταν την επικείμενη επίθεση. Είχε αφήσει Γερμανούς αρχιτέκτονες να χτίσουν τις καινούργιες πόλεις του. Απ' ό,τι φαινόταν, Γερμανοί πολιτικοί διείσδυαν στην Κομιντέρν, κάτι που ο Στάλιν υποπτευόταν από καιρό, καθώς η γερμανική παράταξη αποτελούσε το ένα πέμπτο των μελών της και παρ' όλα αυτά είχε αποτύχει να αποτρέψει την ανάληψη της εξουσίας από τους ναζί στην πατρίδα της. Γερμανοί και Γερμανίδες εργάζονταν σε ορυχεία και εργοστάσια πυρομαχικών. Γερμανικά σχολεία και οικοτροφεία εκπαίδευαν καινούργιους νεοσύλλεκτους κάτω από τη μύτη του. Κοντολογίς, παντού υπήρχαν Γερμανοί, και αν συνωμοτούσαν για να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους στη Γερμανία, μπορούσαν να κάνουν σοβαρή ζημιά.

Ο φόβος του Στάλιν σιγόβραζε από το 1933, και το 1936 είχε πια φτάσει σε πυρετώδη κατάσταση. Η πέμπτη φάλαγγα του Χίτλερ έπρεπε να εξουδετερωθεί. Εντελώς. Οι υποψίες του Στάλιν εκτείνονταν πολύ πέρα από τους πρόσφατους Γερμανούς εξόριστους. Όποιος μιλούσε γερμανικά, είχε γερμανική υπηκοότητα, ήταν γερμανικής εθνότητας ή δεν είχε υπηκοότητα αλλά κάποια σύνδεση με τη Γερμανία, γινόταν στόχος. Ο Στάλιν αναφερόταν σε δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους.

Με τη Διαταγή 00439 του Εν Κα Βε Ντε ξεκίνησε η λεγόμενη Γερμανική

Επιχείρηση, στο πλαίσιο της οποίας θα συλλαμβάνονταν συνολικά 55.005 άνθρωποι. Από αυτούς 41.898 θα εκτελούνταν και 13.107 θα καταδικάζονταν σε πολυετείς ποινές κάθειρξης.¹⁰ Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνονταν τα τρία τέταρτα όλων των πολιτικών εξόριστων. Όση εύνοια και αν τους είχε δείξει κάποτε το σοβιετικό καθεστώς, κανένας δεν ήταν πλέον ασφαλής, καθώς αφανίζονταν ολόκληρες οικογένειες, ολόκληρα οικοδομικά τετράγωνα, ολόκληροι δρόμοι και ολόκληρα εργοστάσια. Περισσότερα μέλη της εκτελεστικής επιτροπής του KPD πέθαναν στα χέρια του Στάλιν παρά στα χέρια του Χίτλερ.

Η μοίρα του Χέρμαν Ρέμελε, επικεφαλής της ομάδας που είχε συντάξει το προπαγανδιστικό φυλλάδιο *Τι είδαν 58 Γερμανοί εργάτες στη Ρωσία;*, επρόκειτο να είναι αντιπροσωπευτική της μοίρας πολλών Γερμανών κομμουνιστών. Ο πάλαι ποτέ αγαπημένος της σοβιετικής πολιτικής ελίτ (ο Γκριγκόρι Ζινόβιεφ τον είχε αποκαλέσει κάποτε «το καλύτερο και πολυτιμότερο ατού του γερμανικού κόμματος [...] το χρυσάφι του προλεταριάτου») συνελήφθη στη Ρωσία τον Μάιο του 1937 με τις κατηγορίες της κατασκοπείας και της δολιοφθοράς. Δύο χρόνια αργότερα, στις 7 Μαρτίου 1939, καταδικάστηκε σε θάνατο και την ίδια μέρα εκτελέστηκε. Ο γιος του, Χέλμουτ, πέθανε καθ' οδόν προς ένα γκούλαγκ της Σιβηρίας, ενώ η σύζυγός του, Άννα, θα υπέκυπτε στα προβλήματα υγείας που είχε προκαλέσει το φρικτό διάστημα της κράτησής της στη φυλακή Μπουτίρκα της Μόσχας.¹¹ Τέτοιου είδους οικογενειακές τραγωδίες θα επαναλαμβάνονταν χιλιάδες φορές καθώς η κομμουνιστική ουτοπία του Στάλιν αποδεικνυόταν δυστοπική κόλαση.

Από ένα πικρό γύρισμα της τύχης, όσοι είχαν φυλακιστεί από τους ναζί το 1933 στα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης βρέθηκαν στην κορυφή της λίστας των υπόπτων. Στα μάτια του Στάλιν και των κομματόσκυλων του, όποιος είχε γλιτώσει από τα νύχια του Χίτλερ μάλλον είχε δώσει κάτι στους ναζί ως αντάλλαγμα. Ίσως την υπόσχεση ότι θα διείσδυε στη Σοβιετική Ένωση, θα έπανε δουλειά σε εργοστάσιο πολεμοφοδίων και θα άρχιζε να οργανώνει συστηματική δολιοφθορά προετοιμάζοντας μια γερμανική εισβολή.

Όταν το 1937 συνελήφθη ο Έρβιν Γιέρις στον χώρο εργασίας του στη Σιβηρία, οι αρχές γρήγορα ανακάλυψαν ότι είχε με κάποιον τρόπο δραπετεύσει από ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τώρα εργαζόταν σε ένα από τα βιομηχανικά κέντρα του Στάλιν. Μετά από τέσσερις μήνες στη φυλακή του Σβερντόφσκ, στη Σιβηρία, ο Έρβιν μεταφέρθηκε στη φυλακή Λουμπιάνκα της Μόσχας. Το όμορφο νεομπαρόκ κτίριο με τη χαρακτηριστική πρόσοψη από κίτρινο τούβλο είχε κατασκευαστεί στις αρχές του αιώνα στην τοποθεσία όπου κάποτε στεγαζόταν η έδρα της μυστικής αστυνομίας της Μεγάλης Αικατερίνης. Τώρα ο διαβόητος

επικεφαλής ασφαλείας του Στάλιν, Νικολάι Γιέζοφ, διεύθυνε τη Μεγάλη Εκκαθάριση από το γραφείο του στον τρίτο όροφο. Όπως πολλοί από τους Γερμανούς συνεξόριστους του, ο Έρβιν είχε πλήρη άγνοια της κλίμακας και της φύσης των εκκαθαρίσεων, άρα και του σοβαρού κινδύνου που αντιμετώπιζε.

Η Γερμανική Επιχείρηση αποτελούσε μόνο ένα κομμάτι του τρόμου. Από τότε που η προσωπική παράνοια του Στάλιν είχε γίνει κρατική πολιτική, είχαν αδειάσει ολόκληρα εργοστάσια, δρόμοι και κοινότητες. Μεταξύ 1936 και 1938 συνελήφθησαν εκατομμύρια άνθρωποι, συνήθως με την κατηγορία της «αντεπαναστατικής» δραστηριότητας. Ο συνολικός αριθμός θανάτων κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Τρομοκρατίας εκτιμάται γύρω στο ένα εκατομμύριο. Οι εκτελέσεις στη φυλακή Λουμπιάνκα, όπου κρατούνταν ο Έρβιν, γίνονταν σε έναν ειδικά κατασκευασμένο θάλαμο στο υπόγειο ή σε ένα κοντινό δικαστήριο της οδού Νικόλσκαγια, το οποίο αργότερα ονομάστηκε «σκοπευτήριο» από πολλούς εξόριστους στη Μόσχα. Η Λουμπιάνκα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σήμερα – ως φυλακή και ως έδρα της ФСБ (Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Ασφαλείας της Ρωσικής Ομοσπονδίας), της υπηρεσίας που διαδέχτηκε την Κα Γκε Μπε.

Τα κελιά στη Λουμπιάνκα δεν είχαν παράθυρα. Εξακολουθεί να υπάρχει διαφωνία περί του αν οι κρατούμενοι βρίσκονταν στο υπόγειο του κτιρίου ή στον χωρίς παράθυρα επάνω όροφο, αφού οδηγούνταν εκεί με δεμένα μάτια και σκόπιμα αποπροσανατολισμένοι λόγω της στέρησης του ύπνου. Αυτό που γνωρίζουμε χάρη στις μαρτυρίες όσων επιβίωσαν είναι ότι άνδρες και γυναίκες κρατούνταν στη Λουμπιάνκα χωρίς δίκη και βασανίζονταν μέχρι να ομολογήσουν ότι ήταν μέλη κάποιας φασιστικής ή τροτσικιστικής συνωμοσίας. Κάποιοι υπέστησαν ταπεινωτική μεταχείριση καθώς αλυσοδένονταν γυμνοί στο παγερό δάπεδο, ενώ οι φρουροί τους έβριζαν και τους χτυπούσαν. Άλλοι πυροβολούνταν, απαγχονίζονταν ή αυτοκτονούσαν. Όσοι επιβίωναν στέλνονταν στα γκούλαγκ της ανατολής. Κάποιοι έκαναν μαύρο χιούμορ λέγοντας ότι η Λουμπιάνκα είναι το ψηλότερο κτίριο στην πρωτεύουσα – από το υπόγειό της φαίνεται η Σιβηρία.

Το Εν Κα Βε Ντε είχε μια ευκολότερη λύση για τον κρατούμενο Έρβιν Γιέρις. Ως Γερμανός υπήκοος καταδικάστηκε σε απέλαση. Αυτό συνέβη σε πολλούς εξόριστους Γερμανούς κομμουνιστές αφού εκπλήρωνε έναν διπλό σκοπό, αφενός κατευνάζοντας τον Χίτλερ καθώς ενόψει της υπογραφής του Συμφώνου Μολότοφ-Ρίμπεντροπ δεν προσφερόταν ασφαλές καταφύγιο στους εχθρούς του, και αφετέρου εξαλείφοντας ύποπτα αλλοδαπά στοιχεία χωρίς να λερώνονται σοβιετικά χέρια. Τα στελέχη του Εν Κα Βε Ντε ήξεραν ότι παρέδιδαν τους πρώην συντρόφους τους κατευθείαν στα χέρια του μηχανισμού ασφαλείας του Χάινριχ

Χίμλερ. Τον Απρίλιο του 1938 έβαλαν τον Έρβιν σε τρένο. Ένας αξιωματικός της Γκεστάπο περίμενε τον ενοχλητικό κομμουνιστή προτού καν φτάσει στα σύνορα με την Πολωνία. Κατά την άφιξή του στο Βερολίνο μεταφέρθηκε στη φυλακή Μοαμπίτ, την ίδια ακριβώς όπου είχε τραβήξει τα πάνδεινα ο ηγέτης του KPD, Ερνστ Τέλμαν, όσο η Γκεστάπο τον ανέκρινε και τον βασάνιζε.

Ακόμα και προσωπικότητες υψηλού κύρους, όπως ο Βίλι Μπούντιχ, Γερμανός κομμουνιστής της παλιάς φρουράς ο οποίος είχε αποτελέσει μέλος σοσιαλιστικών κομμάτων από το 1910, ήταν αδύνατον να ξεφύγουν από τις κατηγορίες ότι με κάποιον τρόπο είχαν κλείσει συμφωνία με τους ναζί προκειμένου να αποφυλακιστούν. Η ιστορία του είναι μια ακόμα οδυνηρή περίπτωση Γερμανού κομμουνιστή που είχε ξεφύγει από τον Χίτλερ μόνο και μόνο για να μπει στο στόχαστρο του Στάλιν.¹² Ο Μπούντιχ είχε περάσει μια ζωή αγωνιζόμενος για τα κομμουνιστικά ιδανικά του. Όταν η μέλλουσα σύζυγός του, Ρωσίδα φοιτήτρια νομικής Λούμπα Γκερμπιλσκάγια, τον συνάντησε πρώτη φορά στο Παγκόσμιο Συνέδριο της Κομιντέρν τον Δεκέμβριο του 1922, εκείνος ήδη έφερε τις πνευματικές και σωματικές ουλές του αγώνα του. Αργότερα η Λούμπα θα θυμόταν ότι «έδειχνε μεγαλύτερος από 32 ετών [...] Αυτό οφειλόταν στη σκληρή και επικίνδυνη ζωή αυτού του επαναστάτη και ηρωικού κομμουνιστή, αλλά στα μάτια του άστραφτε το χιούμορ και μια ζεστή καρδιά».¹³ Ο Μπούντιχ ήταν βουλευτής του KPD στο Ράιχσταγκ όταν οι ναζί είχαν ανέβει στην εξουσία το 1933. Το 1932 είχε ήδη αποδείξει ότι θα μαχόταν με νύχια και με δόντια για να κρατήσει μακριά την «καφέ μάζιτσα». Σε έναν βίαιο καβγά με ναζιστές τραμπούκους στην ίδια την αίθουσα συνεδριάσεων, του έκαναν λιώμα την επιγονατίδα με μια καρέκλα. Ποτέ δεν θα χρησιμοποιούσε ξανά το πόδι του. Μετά τον Εμπρησμό του Ράιχσταγκ το 1933, τα SA τον συνέλαβαν και τον έκλεισαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Κολούμπια του Βερολίνου, όπου τον βασάνισαν σχεδόν μέχρι θανάτου. Όταν αποφυλακίστηκε του είχαν σπάσει τα πόδια, ενώ είχε υποστεί σοβαρές βλάβες στην όραση και την ακοή του. Η σύζυγός του, που είχε διαφύγει στη Μόσχα με τις δύο μικρές του κόρες, την Ιρίνα και τη Μαριάνε-Λεόνι, φρόντισε να μεταφερθεί κι εκείνος εκεί. Κι όμως, οι δεκαετίες της ιδεολογικής πάλης και το τσακισμένο κορμί που την αποδείκνυε δεν θα αποτελούσαν επαρκή πειστήρια. Είχε με κάποιον τρόπο αποφύγει την παρατεταμένη φυλάκιση στα ναζιστικά στρατόπεδα, κι αυτό τον καθιστούσε ύποπτο. Τον Σεπτέμβριο του 1936 ο Μπούντιχ συνελήφθη για τη συμμετοχή του στην «Οργάνωση Γουόλενμπεργκ-Χελτς» – μια φανταστική οργάνωση που είχε επινοήσει το Εν Κα Βε Ντε για να κατηγορήσει 70 Γερμανούς κομμουνιστές ως μέλη μιας «αντεπαναστατικής, τρομοκρατικής, τροτσκιστικής

συνωμοσίας».¹⁴ Ο Μπούντιχ δικάστηκε τον Μάρτιο του 1930 και εκτελέστηκε αυθημερόν. Η αποκατάσταση του ονόματός του θα γινόταν μόνο μετά θάνατον, το 1956, τρία χρόνια μετά τον θάνατο του Στάλιν.

Η ιδέα περί Γερμανών κατασκόπων έδενε τέλεια με τον παράλογο φόβο μιας αντεπανάστασης που υποδαυλιζόταν από Δυτικούς πράκτορες στην ΕΣΣΔ. Ήταν ένας πανίσχυρος σπόρος καχυποψίας που έβρισκε γόνιμο έδαφος σε μυαλά αποκτηνωμένα από χρόνια βίας. Η ζωή ήταν φτηνή στα αιματοβαμμένα πεδία των μαχών του Ανατολικού Μετώπου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κι όμως ήταν ακόμα πιο φτηνή κατά τα έτη του Ρωσικού Εμφυλίου Πολέμου που κράτησε από το 1917 μέχρι το 1922 και προκάλεσε τον θάνατο 8-10 εκατομμυρίων ανθρώπων. Κατά τη δεκαετία μετά τον θάνατο του Λένιν το 1924, ο αγώνας για την εξουσία, νικητής στον οποίο αναδείχθηκε ο Στάλιν, καθώς και το μετέπειτα πρόγραμμα εκσυγχρονισμού θα είχαν αμέτρητα ακόμα θύματα από επιτάξεις σιτηρών, λιμούς, βιομηχανικά ατυχήματα, εξουθενωτικές συνθήκες εργασίας και περαιτέρω πολιτική καταστολή. Μπροστά σε όλα αυτά, η σύλληψη και δολοφονία δεκάδων χιλιάδων Γερμανών δεν ήταν τίποτα για τον Στάλιν.

Στο μεταξύ, το τεράστιο κύμα συλλήψεων του 1937 έσπειρε πανικό στις τάξεις των εξόριστων κομμουνιστών. Η απόδειξη απαρέγκλιτης αφοσίωσης στον Στάλιν είχε πάψει να ανήκει αποκλειστικά στη σφαίρα του καριερίστα και του ακραίου ιδεολόγου. Είχε γίνει ζήτημα ζωής και θανάτου. Ο μόνος τρόπος να αποδείξεις ότι δεν είσαι «φασίστας με κόκκινα» ήταν να καταδώσεις όσους υποτίθεται πως ήταν ακριβώς αυτό. Τον Φεβρουάριο του 1937 που ο Στάλιν έχασε έξαφνα την ψυχραιμία του και ξέσπασε λέγοντας ότι «όλοι στην Κομμουνιστική Διεθνή δουλεύουν για τον εχθρό»,¹⁵ η γερμανική αντιπροσωπεία πανικοβλήθηκε. Αυτό οδήγησε σε μια φρενίτιδα καταγγελιών. Η Γκρέτε Βίλντε, Γερμανίδα κομμουνίστρια που ήταν μέλος του KPD από το 1921, λίγο μετά την ίδρυσή του, εργαζόταν στη διεύθυνση προσωπικού της Κομιντέρν στη Μόσχα όταν άρχισαν να εκτυλίσσονται αυτά τα γεγονότα. Χωρίς δισταγμό συνέταξε πάνω από 20 σελίδες με καταγγελίες σε βάρος άλλων Γερμανών κομμουνιστών. Κάλυπταν τα βιογραφικά 44 συναδέλφων της που, όπως υποστήριζε, ήταν «τροτσκιστές και άλλα εχθρικά στοιχεία στις τάξεις του KPD».¹⁶ Όμως ακόμα και αυτή η απερίγραπτη προδοσία δεν θα την έσωζε. Το Εν Κα Βε Ντε ήταν πεπεισμένο ότι κάλυπτε τους πραγματικούς ενόχους. Η ίδια η Γκρέτε συνελήφθη στις 5 Οκτωβρίου 1937 και απελάθηκε στο στρατόπεδο εργασίας Καραγκάντα του Καζακστάν, όπου πιστεύεται ότι πέθανε το 1944. Αυτοί οι κύκλοι καχυποψίας, καταγγελιών και προδοσίας άφησαν βαθιά σημάδια στις ψυχές όσων Γερμανών κομμουνιστών

κατάφεραν να επιβιώσουν, σημάδια που θα κουβαλούσαν μαζί τους στην πατρίδα τους μετά τον πόλεμο.

Μικροί κομμουνιστές

Μόσχα, 1937. Τα κύματα συλλήψεων κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Τρομοκρατίας άφησαν πίσω τους μεγάλο αριθμό από εγκαταλελειμμένα ή ορφανά Γερμανάκια. Αν κρίνονταν αρκετά μεγάλα ώστε να έχουν πολιτικές απόψεις, ενίοτε απελαύνονταν επίσης. Συνήθως κατέληγαν σε ορφανοτροφεία ή τους δίνονταν νέα ονόματα και τοποθετούνταν σε αναμορφωτήρια. Ακόμα και τα παιδιά της κομμουνιστικής ελίτ, τα οποία μέχρι πρότινος διήγαν προνομιούχο βίο, άρχισαν να αισθάνονται τον τρόμο που είχε κυριεύσει την πρωτεύουσα.

Τα περισσότερα παιδιά της κοινότητας των απόδημων Γερμανών κομμουνιστών φοιτούσαν στο Karl-Liebknecht-Schule, γερμανόφωνο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Μόσχας. Υπεύθυνοι για τη λειτουργία του ιδρύματος, που είχε ιδρυθεί το 1924, ήταν Γερμανοί διανοούμενοι, οι οποίοι είχαν χτίσει το «σχολείο των ονείρων τους»¹⁷ στη γη του σοσιαλισμού, καθώς διαισθάνονταν πως κάτι τέτοιο ήταν όλο και πιο δύσκολο να συμβεί στη Γερμανία. Εδώ θα μεγάλωναν μια νέα γενιά ιδεαλιστών. Η ιδέα αυτή προσέλκυε αριστερίζοντες Γερμανούς δασκάλους που μετακόμιζαν στη Μόσχα για να διδάξουν. Το σχολείο ήταν μια φούσκα η οποία προστάτευε τους μαθητές τους από τη ρωσική πραγματικότητα που τους περιέβαλλε, κάτι που συνέχισε να συμβαίνει για εκπληκτικά μεγάλο χρονικό διάστημα. Σύντομα όμως η φούσκα θα έσκαγε καθώς η Μεγάλη Τρομοκρατία άρχισε να εξαπλώνεται παντού. Ο Βλαντιμίρ Λιόνχαρτ περιέγραψε την κατάσταση στα απομνημονεύματά του:

Από τον Μάρτιο του 1937 άρχισε να συλλαμβάνεται ο ένας δάσκαλος μετά τον άλλο. Πρώτος ήταν ο δάσκαλός μας των γερμανικών, ο Γκερσίνσκι, ένας Γερμανός κομμουνιστής, ο οποίος είχε φοιτήσει ως μαθητής στην Karl-Marx-Schule του Βερολίνου και το 1933 είχε μεταναστεύσει στη Σοβιετική Ένωση. Ακολούθησε ο δάσκαλος της ιστορίας και της γεωγραφίας, ο Λόσεν, επίσης απόφοιτος της Karl-Marx-Schule. Τελικά συνελήφθη και ο δάσκαλος των μαθηματικών και της χημείας, ο Κάουφμαν. Όσοι δάσκαλοι απέμεναν δεν ήταν απλώς εξαντλημένοι από την πολλή δουλειά, αλλά έτρεμαν και για τη ζωή τους. Όλοι τους ήξεραν ότι αύριο μπορούσε να έρθει η δική τους σειρά. Ήταν εντελώς αποκαρδιωμένοι και συχνά μετά βίας κατάφεραν να τελειώσουν ένα μάθημα, πράγμα που, φυσικά, γινόταν αντιληπτό από εμάς τους μαθητές.¹⁸

Η αντίσταση που προβάλλαν οι μικροί και έφηβοι Γερμανοί καθώς οι ενήλικες στη ζωή τους άρχισαν να εξαφανίζονται ένας ένας ήταν μηδαμινή. Τους είχαν μάθει να υπομένουν τα βιάσανα. Η ιδεολογία που τους είχε εντυπωθεί υπαγόρευε ότι ο φραξιονισμός είναι ο χειρότερος εχθρός της παγκόσμιας επανάστασης και ότι οι εσωτερικοί αμφισβητούντες και διαφωνούντες πρέπει να εξαναγκάζονται να σιωπήσουν και να αποκόπτονται από το κίνημα προτού τα κακοήθη ψέματά τους διασπάσουν την ενότητα του κομμουνισμού και επιτρέψουν στους εχθρούς του να τον νικήσουν.¹⁹ Ο Λιόνχαρτ περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ένα δεκάχρονο κορίτσι από το οικοτροφείο του στη Μόσχα αντέδρασε στη σύλληψη και την απέλαση του πατέρα του. Καθώς κάθονταν όλοι μαζί ένα απόβραδο, τα λόγια της μικρής μαρτυρούσαν την απελπισμένη λαχτάρα της να στηρίξει τα υποστυλώματα του κόσμου της και να εξηγήσει γιατί ο Στάλιν είχε πάρει τον πατέρα της:

Πιστεύω ότι αυτά τα πράγματα εξηγούνται καλύτερα με ένα παράδειγμα. Φανταστείτε ότι ένας από εμάς έχει ένα μήλο, ένα μήλο που θεωρεί υπερπολύτιμο, αφού είναι το μοναδικό του. Ένα κομμάτι αυτού του μήλου είναι σάπιο ή ίσως ακόμα και δηλητηριώδες. Αν θες να σώσεις το μήλο, θα πρέπει να κόψεις το δηλητηριώδες ή σάπιο κομμάτι, για να διασώσεις το υπόλοιπο. Καθώς το κόβεις, ίσως έτσι ώστε να μη δηλητηριαστείς κι εσύ, μπορεί να κόψεις περισσότερο απ' όσο χρειάζεται, έτσι ώστε ό,τι απομένει να είναι σίγουρα υγιές. Ίσως γι' αυτό να γίνονται αυτές οι εκκαθαρίσεις.²⁰

Η Karl-Liebknecht-Schule έβγαλε μια φουρνιά από μικρούς κομμουνιστές που δεν είχαν γνωρίσει ποτέ διαφορετική ιδεολογία. Όλοι ανεξαιρέτως οι γονείς τους ανήκαν στον σκληρό πυρήνα της ομάδας των Γερμανών κομμουνιστών και είχαν αποφασίσει να φέρουν τα παιδιά τους στη Σοβιετική Ένωση ακριβώς τη στιγμή που ο σταλινισμός είχε αρχίσει να μεταμορφώνει τη χώρα. Στο σχολείο τους όλοι οι δάσκαλοι ήταν αντίστοιχης νοοτροπίας, ίσως δε και κάτι παραπάνω από τότε που ξεκίνησαν οι εκκαθαρίσεις. Από ιδεολογική άποψη, στα παιδιά αυτά φαινόταν λογικό να θυσιάσουν οι γονείς τους.

Όσοι από τους μικρούς Γερμανούς κομμουνιστές ήταν μεγαλύτερης ηλικίας, όπως ο Βλαντιμίρ, αντιλαμβάνονταν επίσης ότι ήταν αδύνατον να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ήταν μια τρομερή κατάσταση με βαθύ ψυχολογικό αντίκτυπο. Καθώς οι μαθητές της Karl-Liebknecht-Schule ήταν αρκετά μικροί ώστε να ξεφύγουν από το φονικό δίχτυ του Στάλιν, πολλοί απόφοιτοι του σχολείου θα σχημάτιζαν αργότερα τον πυρήνα των ανθρώπων που επέστρεψαν στη Γερμανία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για να συμβάλουν στην οικοδόμηση του

σοσιαλισμού στη χώρα τους. Έτσι, ο Βόλφγκανγκ Λιόνχαρτ, όπως θα αυτοαποκαλούνταν αργότερα ο Βλαντιμίρ, μπορούσε να ισχυρίζεται κάπως δικαιολογημένα σε μια συνέντευξη που παραχώρησε το 1997 ότι «κατά πάσα πιθανότητα η ιστορία της ΛΔΓ ξεκίνησε στην Karl-Liebknecht-Schule».²¹

Αυτολογκρισία

Σοβιετική Ένωση, 1938-1939. Όπως το δεκάχρονο κορίτσι στο οικοτροφείο του Βλαντιμίρ Λιόνχαρτ, έτσι και πολλοί ενήλικες Γερμανοί κομμουνιστές είχαν καταφέρει να πείσουν εαυτούς ότι οι εκκαθαρίσεις ήταν ίσως απαραίτητες. Μια ακόμα ισχυρότερη και ανθεκτική ιδέα ήταν ότι ο «σοφός πατερούλης Στάλιν» δεν είχε ιδέα για την υπέρμετρη βία που ασκούσαν εξ ονόματός του οι υφιστάμενοί του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Χέλμουτ Νταμέριους, Γερμανός κομμουνιστής που συνελήφθη στις 17 Μαρτίου 1938 με ψευδείς κατηγορίες, στο πλαίσιο της Γερμανικής Επιχείρησης. Είχε περάσει από σαράντα κύματα, πρώτα στη φυλακή Λουμπιάνκα της Μόσχας και έπειτα στο γκούλαγκ του Σόλικαμσκ, όπου εξέτισε ποινή επταετών καταναγκαστικών έργων. Κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου έγραψε συνολικά δεκαεπτά επιστολές στον Στάλιν. Αργότερα θα εξηγούσε ότι το έκανε επειδή «Ελπίζα ολόψυχα ότι με αυτό τον τρόπο θα έβρισκα το δίκιο μου. Θα έγραφα στον Στάλιν, όλα θα εξηγούνταν και η δικαιοσύνη θα αποκαθίστατο. Στο μεταξύ θα φερόμουν σαν κομμουνιστής και θα εργαζόμουν σκληρά για το καλό της σοβιετικής ισχύος».²² Οι επιστολές του δεν απαντήθηκαν ποτέ.

Η πανίσχυρη αυτή ιδέα κυριέυσε και τη Χίντβιχ Ρέμελε, κόρη του Χέρμαν και της Άννας Ρέμελε. Παρά το γεγονός ότι ο πατέρας της, ο αδερφός της και ο σύζυγός της είχαν δολοφονηθεί από το Εν Κα Βε Ντε, ενώ η ίδια είχε διαταχθεί να παραμείνει στη Σιβηρία με τις κόρες της πολύ μετά τη λήξη του πολέμου, έμενε προσκολλημένη στην ιδέα ότι ο Στάλιν θα βοηθούσε. Έτσι, συνέχισε κι εκείνη να στέλνει επιστολές στις αρχές, με την ελπίδα ότι θα της επέτρεπαν να επιστρέψει στη Γερμανία από την εξορία της στη Σιβηρία, όπου είχε μεταφερθεί μετά τη σύλληψη των γονιών της. Το 1953, που έμαθε για τον θάνατο του Στάλιν, βρισκόταν ακόμα εκεί. Στο άκουσμα της είδησης υπέστη νευρικό κλονισμό. Στον νου της είχε εξανεμιστεί η τελευταία της ελπίδα να αφεθεί ελεύθερη. Τελικά, θα επέστρεφε στη Γερμανία το 1956, είκοσι χρόνια μετά την αποχώρησή της.

Για όσους επιβίωσαν από τις Μεγάλες Εκκαθαρίσεις της περιόδου 1936-1938

και δεν είχαν χάσει κάθε ιδέα για τον κομμουνισμό σοβιετικού τύπου, η τύχη επιφύλασσε μια νέα δοκιμασία της αφοσίωσής τους στον Στάλιν: το Σύμφωνο Μολότοφ-Ρίμπεντροπ. Όταν τη νύχτα της 23ης προς 24η Αυγούστου 1939 η Γερμανία του Χίτλερ και η ΕΣΣΔ του Στάλιν υπέγραψαν σύμφωνο μη επίθεσης, τα πάντα άλλαξαν για τους Γερμανούς κομμουνιστές στη Σοβιετική Ένωση. Όσο τρομακτικές και αν ήταν οι εκκαθαρίσεις, όσοι αναζητούσαν ένα ψυχολογικό και ιδεολογικό μέσο για να τις αντιμετωπίσουν, το είχαν βρει. Όσοι σύντροφοι κι αν είχαν χάσει τη ζωή τους στα χέρια του Εν Κα Βε Ντε ήταν για το γενικότερο καλό: για να νικηθεί ο «χιτλερισμός» και ο φασισμός στο εσωτερικό της χώρας. Η αντιφασιστική ατζέντα που εξακολουθούσε να διακηρύσσει το ΚΡD στη Μόσχα αποτελούσε το ισχυρότερο όπλο του ιδεολογικού οπλοστασίου του. Το σύμφωνο Χίτλερ-Στάλιν διέλυσε αυτή την ψευδαίσθηση.

Παρ' όλα αυτά, η εξόριστη ηγεσία του ΚΡD, με επικεφαλής τον Βίλχελμ Πικ και τον Βάλτερ Ούλμπριχτ, ήταν πρόθυμη να αναπροσαρμόσει την προπαγάνδα της έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στην απίθανη συμφωνία φίλου και εχθρού. Αμέσως προώθησαν ένα νέο αφήγημα: τον πόλεμο που επρόκειτο να ξεκινήσει τον προκαλούσαν τα ιμπεριαλιστικά έθνη της Γαλλίας και της Αγγλίας. Η Σοβιετική Ένωση υποστήριζε τις «ειρηνικές» βλέψεις της Γερμανίας. Όπως ήταν φυσικό, οι πυρήνες κομμουνιστικής αντίστασης στο Λονδίνο, το Παρίσι και την Πράγα έγιναν έξω φρενών με το αίτημα να αποδεχτούν την κυβέρνηση του Χίτλερ. Ο Κουρτ Χέιγκερ, εξόριστος στο Λονδίνο Γερμανός κομμουνιστής, έγραψε με το ψευδώνυμο Φίλιξ Άλμπιν ότι «Εμείς οι Γερμανοί αντιφασίστες δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση να εγκαταλείψουμε τον αγώνα εναντίον του ναζιστικού καθεστώτος».²³

Ακόμα και στην ίδια τη Μόσχα, το ΚΡD δυσκολευόταν να πείσει τα απομεινάρια του κομμουνιστικού θύλακα που, μετά από δύο χρόνια βάνουσων εκκαθαρίσεων, ένιωθαν τρομοκρατημένα και καταπονημένα. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1939, μερικές μόλις ημέρες μετά τη γερμανική επίθεση κατά της Πολωνίας, ο Βάλτερ Ούλμπριχτ διατάχθηκε να παρουσιάσει στην εκτελεστική επιτροπή του κόμματος, το πολίτμπρο, ιδέες σχετικά με το πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί κάτι τέτοιο. Οι σημειώσεις του Ούλμπριχτ για τη συνεδρίαση μας δίνουν μια ενδιαφέρουσα εικόνα του πόσο πολλή επιχειρηματολογική δημιουργικότητα ήταν απαραίτητη: «Το σύμφωνο της Σοβιετικής Ένωσης με τη Γερμανία στηρίζει τη διεθνή εργατική τάξη, επειδή εξαναγκάζει τον γερμανικό φασισμό να βρεθεί υπό τον απόλυτο έλεγχο της Σοβιετικής Ένωσης, αντικρούοντας έτσι τα ψέματά του σχετικά με τη Σοβιετική Ένωση».²⁴ Αυτή ήταν η γραμμή που επρόκειτο να ακολουθηθεί. Η χρήση λέξεων όπως «φασιστικός» και «χιτλερικός» στο υλικό του ΚΡD

απαγορεύτηκε· τα κομματικά γραφεία σε άλλα μέρη θα έκλειναν, ιδίως εκείνο του Παρισιού που είχε κριθεί υπερβολικά ανεξάρτητο από τους ανθρώπους της Κομιντέρν που κινούσαν τα νήματα στη Μόσχα.

Μετά τις εκκαθαρίσεις, την εσωτερική εκκαθάριση του KPD και την κραυγαλέα ιδεολογική μεταστροφή μετά το σύμφωνο Χίτλερ-Στάλιν, στον στενό κύκλο του κομμουνιστικού θύλακα της Μόσχας απέμεναν πλέον μόνο οι φανατικοί σκληροπυρηνικοί. Τα μέλη αυτής της μικρής ομάδας θα επιδείκνυαν τυφλή υπακοή στον Στάλιν και θα έκοβαν κάθε σχέση με τους πάλαι ποτέ Γερμανούς συντρόφους τους. Στο επίκεντρο αυτής της επίλεκτης κλίκας βρισκόνταν ο Βάλτερ Ούλμπριχτ και ο Βίλχελμ Πικ, στους οποίους αργότερα επρόκειτο να ανατεθεί η αποστολή της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Γερμανία κατ' εικόνα και ομοίωση του Στάλιν.

Ηγέτες

Ούτε ο Πικ ούτε ο Ούλμπριχτ δεν επιλέχτηκαν ως ηγέτες λόγω της ιδιαίτερα χαρακτηριστικής προσωπικότητας ή της ρητορικής τους δεινότητας. Αμφότεροι είχαν επιδείξει άνευ όρων αφοσίωση στη Μόσχα από την επανάσταση του 1917 και μετά, και μπορούσαν να υπολογίζον, στο μέτρο του δυνατού, στην προστασία και την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Βίλχελμ Πικ ήταν κομμουνιστής παλαιάς κοπής. Γεννημένος το 1876, είχε γίνει μέλος του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD) το 1895 και είχε ανακαλύψει στη ριζοσπαστική αριστερή πτέρυγά του τον φυσιολογικό ιδεολογικό του χώρο. Πέρασε μεγάλο μέρος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στη φυλακή, καθώς συνέχισε να συνεργάζεται με τους επικεφαλής της εναντίωσης στον πόλεμο – τον Καρλ Λίμπκνεχτ και τη Ρόζα Λούξεμπουργκ. Τον χειμώνα του 1918/19, που δημιουργήθηκε το KPD, αποτέλεσε ένα από τα ιδρυτικά μέλη του και ευθύς εξαρχής άρχισε να ασκεί πίεση για την εθελοντική υπαγωγή του στη Μόσχα. Το φθινόπωρο του 1921, στο πλαίσιο μιας συνάντησης της ηγεσίας της Κομιντέρν, συναντήθηκε προσωπικά ακόμα και με τον ίδιο τον Λένιν, προκειμένου να λάβει οδηγίες. Με τόσο μακρύ ιστορικό ιδεολογικής καθαρότητας και αφοσίωσης στη σοβιετική Ρωσία, ο Πικ βγήκε αλώβητος από τις εκκαθαρίσεις στη Μόσχα. Το φιλικό και ανοικτό παρουσιαστικό του έκρυβε έναν αδίστακτο νου. Επειδή κανείς δεν μπορούσε να βασιστεί μόνο στη φήμη του για να τα βγάλει πέρα με το κύμα τρομοκρατίας του Στάλιν, ο Πικ φρόντισε να καταγγείλει πρώην συντρόφους και να συμβάλει στην εκκαθάριση του

κόμματός του, προκειμένου να διαβεβαιώσει το καθεστώς της Μόσχας ότι παρέμενε πιστός υπηρέτης του. Ήταν διατεθειμένος να βοηθήσει τη θετή πατρίδα του, όταν τον Ιούνιο του 1941 ο Χίτλερ εισέβαλε σε αυτή και ξεκίνησε η Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα.

Ο σύντροφος του Πικ, Βάλτερ Ούλμπριχτ, αποδεικνύει επίσης ότι τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 η σταδιοδρομία –και η επιβίωση– των Γερμανών κομμουνιστών δεν κρινόταν από τον χαρισματικό χαρακτήρα ή τις ηγετικές τους ικανότητες, αλλά από την υπακοή και τη χρησιμότητά τους. Ο Ούλμπριχτ, ένας άχρωμος κοντόχοντρος άνδρας, με ύψος γύρω στο 1,65, μιλούσε με την επαρχιώτικη προφορά της γενέτειράς του, της Σαξονίας, με αποτέλεσμα να ηχεί κάπως κωμικός στα ως επί το πλείστον αστικά ακροατήριά του. Η φωνή του ήταν ασυνήθιστα ψιλή και δεν ηχούσε καλά όταν απευθυνόταν σε μεγάλα πλήθη. Τα γραπτά του ήταν επίσης γεμάτα κούφιας φράσεις και επαναλήψεις – όχι ακριβώς το υλικό που εμπνέει επαναστάσεις. Όταν ο Ούλμπριχτ ήταν βουλευτής του KPD στο Ράιχσταγκ, οι ρητορικές του μονομαχίες με τον Γιόζεφ Γκέμπελς, τον υπεύθυνο προπαγάνδας των ναζί στο Βερολίνο, αναδείκνυαν με ιδιαίτερα σκληρό τρόπο την έλλειψη ευγλωττίας του. Παρ' όλα αυτά, οι λεκτικές αντιπαραθέσεις τους συχνά προκαλούσαν βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στους υποστηρικτές τους. Έτσι όταν οι δύο ιδεολόγοι μίλησαν στο Saalbau της περιφέρειας Φριντριχσάιν του Βερολίνου στις 22 Ιανουαρίου 1931, το αποτέλεσμα ήταν μια μαζική συμπλοκή με 100 τραυματίες. Πάντοτε, όμως, τα πνεύματα οξύνονταν εξαιτίας της ίδιας της κατάστασης και όχι των λόγων του Ούλμπριχτ. Ο άκαμπτος απαρτάσις δεν μπορούσε να αντιπαρατεθεί στα λεκτικά πυροτεχνήματα του Γιόζεφ Γκέμπελς. Στις 6 Φεβρουαρίου 1931, μετά από μία από τις αντιπαραθέσεις απόψεών τους στο Ράιχσταγκ, ο Γκέμπελς έγραψε στο ημερολόγιό του: «Μικρό ιντερμέτζο με τον Ούλμπριχτ του KPD, ο οποίος παραληρεί εναντίον μου –ενώπιον μιας άδειας βουλής– και έπειτα έρχεται η ώρα μου [...] Είμαι σε εξαιρετική φόρμα. Μιλώ για μια ώρα ενώπιον μιας κατάμεστης βουλής [...] θυελλώδης επιτυχία και ολόκληρη η βουλή το αντιλήφθηκε. Οι πάντες το λάτρεψαν».²⁵

Γεννημένος το 1893, ο Ούλμπριχτ ανήκε επίσης σε μια παλαιότερη γενιά Γερμανών κομμουνιστών, παρότι είκοσι χρόνια νεότερος του Πικ. Εντάχθηκε στο SPD το 1912 και πέρασε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μαχόμενος στην Πολωνία, τη Σερβία και το Βέλγιο. Το 1919 ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη του KPD και στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ταξίδεψε στη Ρωσία, όπου άκουσε τον Λένιν να μιλά, γεγονός που τον σημάδεψε για όλη του τη ζωή. Όπως ο Πικ, έτσι και ο Ούλμπριχτ πέρασε την περίοδο του ναζισμού εξόριστος – πρώτα στο Παρίσι και

έπειτα στη Μόσχα, όπου επίσης απέδειξε την ακλόνητη αφοσίωσή του στον Στάλιν. Η συμπεριφορά του Ούλμπριχτ κατά τη διάρκεια των εκκαθαρίσεων χαρακτηριζόταν από ηθική αμφιταλάντευση. Από τη μία, έγραφε επιστολές προς τον Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, επικεφαλής της Κομιντέρν, και τον Λαβρέντι Μπέρια, τον διαβόητο αρχηγό της υπηρεσίας ασφαλείας του Στάλιν, εκ μέρους των απόδημων Γερμανών που είχαν υποφέρει από τη σοβιετική καταπίεση. Στις 28 Φεβρουαρίου 1941, παραδείγματος χάρη, απεύθυνε έκκληση εξ ονόματος των Γερμανίδων που οι σύζυγοί τους είχαν συλληφθεί ή δολοφονηθεί.²⁶ Από την άλλη, ο Ούλμπριχτ δεν φειδόταν κόπων προκειμένου να συντάξει καταγγελίες σε βάρος πρώην συντρόφων και να κερδίσει έτσι την εύνοια του τρομοκρατικού καθεστώτος του Στάλιν. Λόγου χάρη, κατήγγειλε κάποια φράου Μπάουμερτ για αντισοβιετική προπαγάνδα επειδή η γυναίκα εκείνη είχε αναφέρει ότι κάποιοι Τσέχοι μετανάστες είχαν μετανιώσει για τη μετοίκησή τους στην ΕΣΣΔ, δεδομένου ότι ποτέ άλλοτε δεν είχαν βιώσει κάτι χειρότερο.²⁷ Με την πάροδο των ετών ο Ούλμπριχτ απέδειξε στη Μόσχα ότι δεν διέθετε ακλόνητο ηθικό κώδικα και ότι μοναδικός του σκοπός ήταν να υπηρετεί τη σοβιετική Ρωσία. Μπορούσαν να βασίζονται στην αφοσίωσή του.

Όταν στις 22 Ιουνίου 1941 ο Χίτλερ επιτέθηκε στη Σοβιετική Ένωση, ο Ούλμπριχτ και ο Πικ άλλαξαν για μία ακόμα φορά το προπαγανδιστικό υλικό του KPD. Κυριολεκτικά εν μια νυκτί επέστρεψαν στα παλιά συνθήματα περί «ανελέητου αγώνα ενάντια στον χιτλερικό φασισμό» και οι εναπομείναντες κομμουνιστές ηγέτες συμμορφώθηκαν άμεσα. Καθήκον του Ούλμπριχτ ήταν να «εκπαιδεύσει» τον γερμανικό λαό σχετικά με τα δεινά του εθνικοσοσιαλισμού και να διαλύσει τα μάγια που είχε κάνει ο Χίτλερ στους συμπατριώτες του. Θα ήταν αρμόδιος για τον προγραμματισμό και τη μετάδοση γερμανόφωνων ραδιοφωνικών εκπομπών μέσω του Ράδιο Μόσχα, ενώ θα ήταν υπεύθυνος για ένα πρόγραμμα επανεκπαίδευσης με στόχο τους Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου που η Σοβιετική Ένωση είχε αρχίσει να κλείνει σε στρατόπεδα.

Στην πρώτη του ραδιοφωνική εκπομπή, στις 26 Ιουνίου 1941, απεύθυνε έκκληση στους συμπατριώτες του: «Οι Γερμανοί εργαζόμενοι και ο σοβιετικός λαός πρέπει να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για διαρκή ειρήνη και πραγματική φιλία μεταξύ των δύο λαών μέσω του κοινού αγώνα με στόχο την πτώση των πολεμοκάπηλων φασιστών».²⁸ Τα αποτελέσματα ήταν μηδαμινά. Σαν να μην έφτανε που τα γερμανικά ραδιόφωνα, τα λεγόμενα Volksempfänger (δέκτες του λαού), παράγονταν μαζικά από τους ναζί και ήταν έτσι σχεδιασμένα ώστε η λήψη ξένων ραδιοσταθμών να προϋποθέτει τροποποίηση της συσκευής, το ίδιο το σήμα ήταν αδύναμο και αναξιόπιστο.

Εκτός αυτού, ο Ούλμπριχτ είχε εγκαταλείψει την πατρώα γη το 1933 και δεν είχε βιώσει για πολύ τον ναζισμό. Όσο παρέμενε εξόριστος στη Μόσχα είχε χάσει την επαφή με τους συμπατριώτες του. Πολλοί είχαν προσεταιριστεί με ενθουσιασμό τη ναζιστική ιδεολογία, όμως ακόμα κι όσοι δεν είχαν κάνει κάτι τέτοιο συχνά επικροτούσαν κάποιες ενέργειες του Χίτλερ: τα προγράμματα δημιουργίας θέσεων απασχόλησης, το πρόγραμμα Δύναμις μέσω της Χαράς που καθιστούσε προσιτές τις διακοπές, ή τον επανεξοπλισμό και τις πρώτες πολεμικές επιτυχίες. Ο Ούλμπριχτ έμεινε εντελώς σαστισμένος όταν μια αντιπροσωπεία μελών του KPD της οποίας ήταν επικεφαλής προσπάθησε τον Οκτώβριο του 1941 να μιλήσει στους 1.500 Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου στο στρατόπεδο μεταγωγών του Τέμνικοφ, αλλά έτυχε εχθρικής υποδοχής. Στην αναφορά του εξέφρασε το παράπονο ότι «δέκα χρόνια ζωής και σκέψης υπό δύο διαφορετικά συστήματα είχαν εξαλείψει κάθε κοινό τόπο μεταξύ των ανθρώπων».²⁹

Η απόλυτη ένδειξη της απόστασης που χώριζε τον Ούλμπριχτ από τους Γερμανούς οι οποίοι έχυναν το αίμα τους μαχόμενοι για τον Φύρερ τους, στην Ανατολή, προέκυψε στο Στάλινγκραντ. Τον χειμώνα του 1942/43 η γερμανική 6η Στρατιά είχε βρεθεί κολλημένη εκεί, αποκομμένη από κάθε εφοδιασμό και περικυκλωμένη από εχθρικά στρατεύματα. Οι στρατιώτες πέθαιναν από το κρύο χωρίς κατάλληλο χειμερινό εξοπλισμό. Λιμοκτονούσαν και η ατμόσφαιρα ταλαντευόταν μεταξύ κατάθλιψης και ακλόνητης διάθεσης για αντίσταση. Σε μια απόπειρα να πείσει τους απελπισμένους άνδρες να ταχθούν υπέρ του κομμουνιστικού αγώνα, ο Ούλμπριχτ απευθύνθηκε στη διαπασών στα παγωμένα ώτα των συμπατριωτών του με την ψιλή και άχαρη φωνή του. Τεράστια megάφωνα είχαν μεταφερθεί στην πρώτη γραμμή, με τεράστιο κίνδυνο για τη σωματική ακεραιότητα ή τη ζωή των ανθρώπων που είχαν αναλάβει αυτό το έργο αφού βρίσκονταν εντός της εμβέλειας των γερμανικών όπλων. Ο Ούλμπριχτ ήθελε να πει στους εξαθλιωμένους συμπατριώτες του ότι ο αγώνας τους ήταν μάταιος. Έπρεπε να παραδοθούν και να ενταχθούν στην αντίσταση κατά του Χίτλερ. Η αναφορά του Ούλμπριχτ με ημερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1942 δείχνει πώς πήγε όλο αυτό: «Απευθυνόμαστε στους στρατιώτες της 371ης μεραρχίας. Με την πρώτη ανακοίνωση γινόμαστε δεκτοί με δέκα βολές βαρέων όπλων».³⁰ Την όλη διαδικασία επέβλεπε με σκεπτικισμό ένας από τους σταλινικούς επιτρόπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, ο οποίος είχε οριστεί υπεύθυνος για το Στάλινγκραντ. Ονομαζόταν Νικίτα Χρουστσόφ και αυτή ήταν η πρώτη του συνάντηση με τους ηγέτες του KPD. Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα των επικίνδυνων προσπαθειών τους να πείσουν τους στρατιώτες της Βέρμαχτ να παραδοθούν, είπε χαχανίζοντας

την ώρα του δείπνου: «Ε, λοιπόν, σύντροφε Ούλμπριχτ, μου φαίνεται πως δεν το 'χεις κερδίσει το δείπνο σου απόψε. Δεν έχει παραδοθεί ούτε ένας Γερμανός».³¹

Μπορεί οι Γερμανοί κομμουνιστές της Μόσχας να μην προσέφεραν στον Στάλιν ουσιαστική βοήθεια για να κερδίσει τον πόλεμο, μεταπολεμικά όμως βρέθηκαν στη σωστή πλευρά της ιστορίας, έτοιμοι να επιστρέψουν στην πατρίδα τους ως νικητές.

Επιζήσαντες

Οι σταλινικές εκκαθαρίσεις ήταν τόσο εκτεταμένες ώστε μόνο το ένα τέταρτο των Γερμανών εξόριστων στη Ρωσία επιβίωσε από αυτές. Από τους εννέα Γερμανούς που αποτελούσαν το εξόριστο στη Σοβιετική Ένωση πολίτημπρο του KPD, μόνο δύο ήταν ακόμα ζωντανοί στο τέλος του πολέμου: ο Βίλχελμ Πικ και ο Βάλτερ Ούλμπριχτ.

Μιας και ήταν τόσο απίθανο να είναι ακόμα ζωντανός το 1945 ένας Γερμανός κομμουνιστής που είχε μετακομίσει στη Ρωσία τη δεκαετία του 1930, αξίζει να αναρωτηθούμε τι κοινό είχαν όσοι επιβίωσαν. Μόνο για τρεις λόγους ήταν πιθανό να επιβιώσει κανείς από την εξορία στη Σοβιετική Ένωση. Το πιο πιθανό ήταν ότι είχε υποταχθεί ολοκληρωτικά στον Στάλιν και είχε αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι απαρνήθηκε τους ύποπτους Γερμανούς συναδέλφους του, αλλά και την ίδια του τη χώρα. Έτσι επιτράπηκε σε ανθρώπους όπως ο Φριτς Έρπενμπεκ να επιστρέψουν το 1945 στη Γερμανία για να ανασυγκροτήσουν τη χώρα.³² Ο Έρπενμπεκ είχε συνειδητοποιήσει την τελευταία στιγμή ότι οι εκκαθαρίσεις θα στοίχιζαν τη ζωή των περισσότερων Γερμανών κομμουνιστών, και τον Δεκέμβριο του 1936 έσπευσε να αποποιηθεί τη γερμανική υπηκοότητά του, προτού η Διαταγή 00439 του Εν Κα Βε Ντε επισημοποιήσει με θανάσιμο τρόπο την πολιτική εξολόθρευσης των ξένων κατασκόπων. Στη συνέχεια έγινε χρήσιμος για τους Σοβιετικούς αναπαράγοντας ως δημοσιογράφος την προπαγάνδα τους σε διάφορα μέσα ενημέρωσης.

Ένας δεύτερος τρόπος για να γλιτώσει κανείς από τα πρωτοπαλικάρα του Στάλιν ήταν να είναι αρκετά μικρός την περίοδο των εκκαθαρίσεων ώστε να μη θεωρηθεί σοβαρή απειλή. Ενώ πολλοί Γερμανοί έφηβοι μεταφέρθηκαν επίσης διά της βίας σε απομακρυσμένα στρατόπεδα εργασίας ή απλώς εξαφανίστηκαν διά παντός με διαφορετικά ονόματα, μεγάλο ποσοστό των παιδιών μεταγράφηκε σε ρωσικά σχολεία ή μετατέθηκε σε ρωσικούς χώρους εργασίας όπου σύντομα

αφομοιώθηκε. Μέχρι να αρχίσει να υποχωρεί η Μεγάλη Τρομοκρατία είχαν αποδείξει πως η διά βίου κατήχησή τους απέφερε καρπούς. Είχαν γίνει πραγματικοί κομμουνιστές, ίσως ακόμα και πραγματικοί Ρώσοι. Κατά την επιστροφή τους στη Γερμανία μετά το 1945 οι περισσότεροι είχαν αποδεχτεί ή είχαν μάθει να απωθούν μέσα τους όσα είχαν συμβεί στη Σοβιετική Ένωση.

Ο τρίτος τρόπος για να επιβιώσει κανείς από τη Μεγάλη Τρομοκρατία της περιόδου 1936-1939 ήταν να είναι απλώς τυχερός. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο Έρβιν Γιέρις – ουδέποτε υπέκυψε και ήταν αρκετά μεγάλος ώστε να μπει επανειλημμένα στο στόχαστρο τόσο του Χίτλερ όσο και του Στάλιν. Η ιστορία της επιβίωσής του είναι πραγματικά αξιοσημείωτη. Από τους κομμουνιστές που στάλθηκαν, όπως εκείνος, πίσω στη Γερμανία, κάποιοι εκτελέστηκαν από τους ναζί (ιδίως όσοι ήταν από παλιά στα κατάστιχα της Γκεστάπο ως ταραχοποιά στοιχεία), ενώ κάποιοι πέθαναν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αρκετοί κρίθηκαν «θεραπευμένοι» από την πολιτική τους παρέκκλιση μετά τα όσα φρικτά είχαν βιώσει στις σοβιετικές φυλακές και εντάχθηκαν χωρίς επισημότητες στη Βέρμαχτ. Αυτό συνέβη στον Έρβιν. Ο οποίος, όμως, στάθηκε πάλι τυχερός, αφού όχι μόνο επιβίωσε από τις άγριες μάχες στο Ανατολικό Μέτωπο όπου είχε σταλθεί από το 1941 μέχρι το 1945, αλλά επιβίωσε και από την αιχμαλωσία του από τους Σοβιετικούς κατά τις τελευταίες στιγμές του πολέμου, στη μάχη του Βερολίνου.

Τον Σεπτέμβριο του 1945, οπότε ο Έρβιν αφέθηκε επιτέλους ελεύθερος και επέστρεψε στη Γερμανία, σύντομα διαπίστωσε ότι δεν ήταν ευπρόσδεκτος στα εδάφη που είχε καταλάβει ο Κόκκινος Στρατός. Άρχισε να μιλά για όσα του είχαν συμβεί στον εργατικό παράδεισο του Στάλιν. Σαν να μην έφτανε αυτό, ήταν αρκετά θαρραλέος ώστε να κατονομάσει διάφορα άτομα με τα οποία είχε συνεργαστεί στο Σβερντλόφσκ πριν από τη σύλληψή του και τα οποία είχαν καταγγείλει πολλούς συναδέλφους τους για να γλιτώσουν τη ζωή τους. Αυτό ενόχλησε πολύ κόσμο. Άτομα που πλέον είχαν το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας στο ανατολικό τμήμα της κατεχόμενης Γερμανίας και την εύνοια των σταλινικών επικυρίαρχών τους, δεν ήθελαν να περιφέρεται κάποιος Έρβιν Γιέρις και να λέει σε όλους τι έκαναν στη Μόσχα όσο οι υπόλοιποι Γερμανοί μάχονταν, λιμοκτονούσαν και υπέφεραν κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Τα ίδια βιώματα συμμερίζονταν και οι πολιτικοί κρατούμενοι που επέστρεφαν από τα γκούλαγκ. Η Άννα Ρέμελε, χήρα του δολοφονημένου πολιτικού του KPD, Χέρμαν Ρέμελε, η οποία είχε και η ίδια υποφέρει σε ένα από τα μπουντρούμια του Στάλιν, αποπειράθηκε μετά τον πόλεμο να επιστρέψει στη Γερμανία. Ο Βάλτερ Ούλμπριχτ ήταν στενός οικογενειακός φίλος κατά τη δεκαετία του 1920 και

έτσι η απελπισμένη χήρα στράφηκε επανειλημμένα σε αυτόν. Όμως εκείνος την αγνοούσε παντελώς και απέρριπτε τα συχνά αιτήματά της για επιστροφή στην πατρίδα. Η Άννα πέθανε καταρρακωμένη το 1947 – στο ίδιο ξένο έδαφος όπου είχαν βάνουσα δολοφονηθεί ο σύζυγος και ο γιος της, ενώ η κόρη και τα εγγόνια της βρίσκονταν ακόμα στη Σιβηρία.

Σε αντίθεση με την Άννα Ρέμελε, ο Έρβιν Γιέρικ είχε καταφέρει να γυρίσει στην πατρίδα του και αρνιόταν να σιωπήσει. Εξαιτίας της επιμονής του να ενημερώσει τον κόσμο για όσα είχαν συμβεί στη Μόσχα έγινε ξανά στόχος καταπίεσης. Στις 19 Δεκεμβρίου 1949 η σοβιετική μυστική αστυνομία τον συνέλαβε και τον έκλεισε στην απάνθρωπη φυλακή του Εν Κα Βε Ντε στη συνοικία Χοχενσενχάουσεν του Βερολίνου. Η φυλακή είχε στηθεί βιαστικά μετά τον πόλεμο σε ένα συγκρότημα που προηγουμένως χρησιμοποιούνταν ως βιομηχανικών προδιαγραφών χώρος συσσιτίου. Οι αποθηκευτικές εγκαταστάσεις όπου στεγάζονταν οι κρατούμενοι ήταν υπόγειες και θύμιζαν αρκετά τις φυλακές στη Μόσχα. Οι φυλακισμένοι ένιωθαν τόσο απομονωμένοι και ο βόμβος από τους βιομηχανικούς ανεμιστήρες σκέπαζε σε τέτοιον βαθμό τα πάντα, ώστε σύντομα το μέρος εκείνο ονομάστηκε «υποβρύχιο». Ο Έρβιν έλιωνε σε ένα από τα εξήντα υγρά κελιά, χωρίς παράθυρο και θέρμανση. Είχε έναν κουβά για τουαλέτα και ήταν αντιμέτωπος με μια σειρά από μεθόδους βασανισμού που είχαν σκοπό να τον κάνουν να σπάσει. Στο «υποβρύχιο» οι φυλακισμένοι περνούσαν κάποια διαστήματα στην απομόνωση σε κελιά με νερό, τύπου Κα Γκε Μπε, για να διαβρωθεί το ηθικό τους. Ήταν λίγο μεγαλύτερα από τηλεφωνικό θάλαμο, έτσι ώστε μοναδική επιλογή του κρατούμενου ήταν να στέκεται όρθιος. Επίσης ήταν ερμητικά κλειστά, έτσι ώστε, με τη βοήθεια ενός υπερυψωμένου κατωφλιού, να κρατάνε μερικά εκατοστά νερού, το οποίο συνήθως ήταν παγωμένο κι έφτανε μέχρι τον αστράγαλο. Οι κρατούμενοι υποβάλλονταν σε στέρηση ύπνου, μαστιγώνονταν, υποχρεώνονταν να στέκονται όρθιοι επί ώρες, ξυλοκοπούνταν ή έμεναν σε απομόνωση μέχρι να καταστούν απαθείς και να συμφωνήσουν με όσα ήθελαν να ακούσουν οι δεσμοφύλακές τους.

Όμως ο Έρβιν είχε περάσει χειρότερα. Είχε σκληραγωγηθεί μέχρι σημείου να αντέχει μαρτύρια απίστευτης σκληρότητας. Μετά από έναν χρόνο στο «υποβρύχιο» δεν είχε ακόμη υποκύψει. Τελικά τέθηκε ενώπιον σοβιετικού στρατοδικείου το οποίο τον καταδίκασε σε 25 χρόνια καταναγκαστικών έργων σε γκούλαγκ. Τα άντεξε και αυτά, και το 1955 αποφυλακίστηκε πρόωρα. Μόλις επέστρεψε στο Ανατολικό Βερολίνο διέφυγε στην Κολονία, όπου έζησε μέχρι τον θάνατό του το 2013, σε ηλικία 101 ετών.

Μέχρι το τέλος της μακράς ζωής του, ο Έρβιν Γιέρις δεν ξέχασε ποτέ τη συζήτησή του με τον Σοβιετικό δικαστή που τον καταδίκασε το 1949. Ο δικαστής τού είπε ότι θα περνούσε τα επόμενα 25 χρόνια της ζωής του σε γκούλαγκ, ποινή που δεν απείχε πολύ από μια καταδίκη σε θάνατο, και πρόσθεσε ειρωνικά «Στη Σιβηρία θα το βουλώσεις απ' το κρύο!». «Κι εσύ» αποκρίθηκε ψύχραιμα ο Έρβιν.

Ώρα μηδέν;

Καθώς πλησίαζε το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έγινε σαφές ότι τα εγκλήματα που είχε διαπράξει το ναζιστικό καθεστώς ήταν τόσο τεράστια, ώστε να είναι αδύνατον να επιστραφεί η εξουσία στον γερμανικό λαό αμέσως μετά την ήττα του. Σε αντίθεση με το αυτοκρατορικό καθεστώς του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το ναζιστικό σύστημα είχε απλωθεί παντού, σπλώνοντας κάθε πτυχή της ζωής στη Γερμανία και εγείροντας περίπλοκα ερωτήματα περί ενοχής. Ως αποτέλεσμα της πολιτικής και ηθικής ήττας δεν απέμενε κανένας θεσμός στον οποίο να είναι δυνατόν να ανατεθεί εξουσία. Αν και οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν ότι η μόνη αποδεκτή λύση ήταν η άνευ όρων παράδοση την οποία θα ακολουθούσε η κατοχή, αποκαλυπτόταν, επίσης, σε όλο και μεγαλύτερο βαθμό η ρήξη μεταξύ των Σοβιετικών και των Δυτικών συμμάχων τους σε ό,τι αφορούσε το μέλλον της Γερμανίας. Στη Διάσκεψη της Γιάλτας τον Φεβρουάριο του 1945, ο Στάλιν είχε προσπαθήσει για μια ακόμα φορά να πείσει τον Ουίνστον Τσόρτσιλ και τον Φραγκλίνο Ντελάνο Ρούζβελτ πόσο αποτελεσματική θα ήταν η διάσπαση της Γερμανίας σε μικρότερα τμήματα, έτσι ώστε η χώρα να μην μπορέσει ποτέ ξανά να αποτελέσει απειλή για την ευρωπαϊκή ειρήνη. Η ιδέα απορρίφθηκε από τους Δυτικούς Συμμάχους, οι οποίοι φοβούνταν το ενδεχόμενο σοβιετικής κυριαρχίας σε μια ήττη ρημαγμένη από τον πόλεμο.

Ως συμβιβαστική λύση οι νικητές συμφώνησαν να δημιουργήσουν από κοινού μια αποκεντρωμένη, αποστρατιωτικοποιημένη και αποναζιστικοποιημένη Γερμανία. Η χώρα και η πρωτεύουσά της θα χωρίζονταν προσωρινά σε τέσσερις ζώνες κατοχής για διοικητικούς σκοπούς. Ο Στάλιν φαινόταν να αποδέχεται αυτή τη λύση και αρχικά δεν έδειχνε κανένα ουσιαστικό ενδιαφέρον για την εγκαθίδρυση ενός υποτελούς στους Σοβιετικούς κράτους επί γερμανικού εδάφους. Η προτεραιότητά του ήταν να εξασφαλίσει πολεμικές επανορθώσεις επειδή η χώρα του τις είχε απελπιστικά ανάγκη και επειδή έπρεπε να είναι βέβαιος ότι η Γερμανία θα ήταν υπερβολικά αδύναμη ώστε να αποτελέσει ξανά απειλή. Μια

ουδέτερη και αποστρατιωτικοποιημένη Γερμανία, η οποία θα μπορούσε να λειτουργεί ως σιτοβολώνας και χαλυβουργείο της Σοβιετικής Ένωσης, φαινόταν να αποτελεί αποδεκτή λύση. Ο ιστορικός Σεργκέι Ρατσένκο, ο οποίος έχει μελετήσει εκτενώς τα σοβιετικά αρχεία εκείνης της περιόδου, έχει υποστηρίξει ότι ο στενός κύκλος του Στάλιν ασκούσε πιέσεις προς αυτή την κατεύθυνση, ιδίως ο Λαβρέντι Μπέρια, ο επίφοβος επικεφαλής του Εν Κα Βε Ντε, και ο υπουργός Εξωτερικών Βιατσεσλάβ Μολότοφ, οι οποίοι εξέφραζαν την άποψή τους για το ζήτημα εντονότερα απ' ό,τι ο ίδιος ο Στάλιν.³³

Καθώς η κάθε κατοχική δύναμη αναμενόταν να διοικεί το τμήμα της Γερμανίας που της είχε ανατεθεί, ο Στάλιν στράφηκε σε όσους Γερμανούς κομμουνιστές απέμεναν στη Μόσχα, προκειμένου να βρει βολικούς και πιστούς υποστηρικτές στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της οικονομικής, πολιτικής, ακόμα και πολιτιστικής ζωής στη ζώνη του. Δεδομένης της προφανούς έλλειψης ενδιαφέροντος από πλευράς Στάλιν, μπαίνουμε στον πειρασμό να συλλογιστούμε κατά πόσον θα ήταν δυνατόν να αναδυθεί ένα δημοκρατικό σύστημα από τα ερείπια της Ανατολικής Γερμανίας, η οποία στο τέλος του πολέμου βρισκόταν υπό σοβιετική κατοχή. Η τραυματική εμπειρία της βίαιης γέννησης του γερμανικού κομμουνισμού, την οποία είχαν προκαλέσει τόσο ο Χίτλερ όσο και ο Στάλιν, θα μπορούσε να έχει ξυπνήσει μέσα στους εναπομείναντες εξόριστους την επιθυμία να θεωρήσουν πως επρόκειτο για μια ευκαιρία να οικοδομήσουν ένα ειρηνικό είδος σοσιαλισμού – ένα σύστημα καλύτερο από εκείνο της Σοβιετικής Ένωσης και μια Γερμανία καλύτερη από εκείνη που είχε προηγηθεί. Καταρχάς ο ίδιος ο Στάλιν δεν φαινόταν να έχει αντίρρηση σε αυτό. Είχε δημοσίως εκφράσει αμφιβολία για το εφικτό της επιβολής του σοβιετικού συστήματος στο γερμανικό πλαίσιο και ήταν εξαιρετικά απρόθυμος να αναφερθεί με λεπτομέρειες στη σοβιετική πολιτική και στα σχέδιά του για τη μεταπολεμική Γερμανία. Απ' ό,τι φαινόταν, οι λεπτομέρειες είχαν διαμορφωθεί κυρίως από την ηγεσία του KPD και όχι από τους ανθρώπους του Στάλιν.³⁴ Μήπως, λοιπόν, στο τέλος του πολέμου οι Γερμανοί εξόριστοι έχασαν την ευκαιρία να οικοδομήσουν τη Γερμανία που πολλοί ονειρεύονταν; Η απάντηση πρέπει να είναι αρνητική, για διάφορους λόγους.

Μπορεί ο Στάλιν να μην είχε καθορίσει συγκεκριμένη πολιτική, ενώ σίγουρα επιθυμούσε διακαώς να αποφύγει στη Γερμανία την οξεία προπαγανδιστική φρασσεολογία που είχε χρησιμοποιηθεί στη Σοβιετική Ένωση (λέξεις όπως «σοσιαλισμός», «επανάσταση» και «δικτατορία του προλεταριάτου»³⁵ έπρεπε να αποφεύγονται στη γερμανική προπαγάνδα, αφού υπήρχε ο φόβος να αντιμετωπιστούν εχθρικά από τον πληθυσμό), καθόριζε όμως την ευρύτερη ατζέντα. Ουδέποτε

υπήρξε αμφιβολία ότι ο «αντιφασισμός», η εθνικοποίηση βιομηχανιών καίριας σημασίας και ο αναδασμός της γης θα αποτελούσαν βασικές επιλογές πολιτικής, και κανένας Γερμανός κομμουνιστής δεν θα ήταν σε θέση να επιλέξει για τη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής μια πορεία που να ξεστρατίζει πολύ από αυτές τις καθορισμένες παραμέτρους.

Επιπλέον, όσο ζούσε ο Στάλιν, η βαθιά του δυσπιστία απέναντι στους Δυτικούς Συμμάχους εκδηλωνόταν με την ίδια παθολογική παράνοια η οποία είχε μετεξελιχθεί στη Μεγάλη Τρομοκρατία στο εσωτερικό της χώρας του. Σε ό,τι αφορούσε τη Γερμανία, αυτό σήμαινε πως αποκλειόταν εντελώς το ενδεχόμενο να υπάρξει μια ενιαία χώρα υπό κοινή ηγεσία με τα άλλα νικηφόρα έθνη. Όσο κι αν ενίοτε ο Στάλιν έδινε την εντύπωση πως ήθελε να απαλλαγεί από την ευθύνη που συνεπαγόταν η διοίκηση μιας χώρας η οποία του ήταν πολιτισμικά, γλωσσικά και ιστορικά ξένη, ήταν αδύνατον να την αφήσει αν αυτό σήμαινε ότι θα έχανε το γεωστρατηγικό πλεονέκτημα που του προσέφερε ως ουδέτερη ζώνη και διαπραγματευτικό ατού. Η Γερμανία ήταν επίσης απαραίτητη για τους πόρους με τους οποίους εφοδίαζε μια χώρα γονατισμένη από έναν γενοκτόνο πόλεμο.

Το σημαντικότερο, ωστόσο, ήταν πως κάτω από τον ασφυκτικό έλεγχο του Στάλιν το μόνο που απέμενε από τη γερμανική κομμουνιστική διασπορά ήταν ο πιο αδίστακτος και φιλοσοβιετικός πυρήνας της. Η ηγεσία του KPD στη Μόσχα, από την οποία ο Στάλιν επέλεξε τους άνδρες που θα οικοδομούσαν τον σοσιαλισμό στη Γερμανία, δεν είχε επιβιώσει από τη Μεγάλη Τρομοκρατία κατά τύχη αλλά επειδή είχε αποποιηθεί κάθε ηθική.

Όταν τον Φεβρουάριο του 1944 το πολίτμπρο του KPD έλαβε εντολές να αρχίσει να καταστρώνει σχέδια για μια μεταπολεμική τάξη πραγμάτων στη Γερμανία, το έργο αυτό επωμίστηκαν οι άνθρωποι που είχαν αποδειχθεί πιστοί στον Στάλιν: ο Βάλτερ Ούλμπριχτ και ο Βίλχελμ Πικ.³⁶ Αν και ο Στάλιν τούς είχε, ως επί το πλείστον, αφήσει να κάνουν ό,τι ήθελαν, τους παρακολουθούσε στενά ο επικεφαλής της Κομιντέρν, Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, Βούλγαρος κομμουνιστής, ο οποίος είχε κερδίσει την εμπιστοσύνη του Στάλιν όταν αποφάσισε να σταθεί απέναντι στους ναζί που το 1933 τον κατηγορήσαν πως είχε παίξει καίριο ρόλο στον Εμπρησμό του Ράιχσταγκ. Παρακολουθώντας την ήρεμη και πανίσχυρη ρητορεία με την οποία είχε ταπεινώσει τους ναζί στη δίκη που έστησαν για λόγους επίδειξης, οι ανά τον κόσμο θαυμαστές του είχαν πει «Στη Γερμανία υπάρχει μόνο ένας γενναίος άνδρας και είναι Βούλγαρος».

Η επιτήρηση από πλευράς Ντιμιτρόφ ήταν σε μεγάλο βαθμό αχρείαστη. Υπεύθυνος για τον οικονομικό σχεδιασμό ήταν ο Άντον Άκερμαν, ένας ακόμα

υπάκουος υπηρέτης του σοβιετικού καθεστώτος, ο οποίος είχε διαχειριστεί για λογαριασμό του το προπαγανδιστικό μέσο «Ελεύθερη Γερμανία» και ως ανταμοιβή τού είχε απονεμηθεί το Παράσημο του Ερυθρού Αστέρα.³⁷ Ο Άκερμαν μιλούσε εκ μέρους όλων των συναδέλφων του στην επιτροπή σχεδιασμού όταν σε μια διάλεξή του το 1944 είπε σε σπουδαστές του Κομμουνιστικού Κόμματος ότι: «Δεν έχουμε τίποτα πιο ιερό από τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης. Είναι και παραμένει η πραγματική πατρίδα μας».³⁸ Μετά την εξολόθρευση του 70% των μελών που είχε το KPD το 1933, ο κύριος όγκος των Γερμανών κομμουνιστών είχε εκλείψει. Ό,τι απέμενε ήταν το ιδεολογικό ίζημα, μια ομάδα εκσοβιετισμένων ιδεολόγων οι οποίοι επιδίωκαν να δημιουργήσουν στη χώρα που κάποτε αποκαλούσαν πατρίδα ένα αντίγραφο όσων είχαν βρει στη Ρωσία.

Δύσκολα βρίσκουμε μια άλλη, πιο δημοκρατική εναλλακτική λύση για τον γερμανικό σοσιαλισμό, από το καθεστώς που θα αναδυόταν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι ίδιες οι ιδρυτικές αρχές του KPD ήταν ριζωμένες στη σοβιετική ιδεολογία. Η σχεδόν θρησκευτική λατρεία του ρωσικού μοντέλου οδήγησε σε μια διαδικασία αυτολογοκρισίας μεταξύ των Γερμανών κομμουνιστών, καθώς και επιλογής των πιο υπάκουων και λιγότερο δημιουργικών ατόμων. Η εξέλιξη αυτών των ατόμων είχε ξεκινήσει τη δεκαετία του 1920 στη Γερμανία με εκφοβισμούς, δολοπλοκίες και αποκλεισμούς, και είχε κορυφωθεί το 1937 με φονικές καταγγελίες στο πλαίσιο της σταλινικής τρομοκρατίας. Οι γνήσιοι ιδεολόγοι και ονειροπόλοι όπως ο Έρβιν Γιέρικ δολοφονούνταν, φυλακίζονταν, εξορίζονταν ή φιμώνονταν με άλλον τρόπο. Όσοι είχαν επιβιώσει από τις σταλινικές εκκαθαρίσεις από καθαρή τύχη, αποφασιστικότητα ή χάρη στη νιότη τους, σύντομα συνειδητοποίησαν ότι δεν επρόκειτο να αποτελέσουν τμήμα της ουτοπίας σοβιετικού τύπου που οι ευνοούμενοι του Στάλιν επιδίωκαν να οικοδομήσουν στη μεταπολεμική Γερμανία. Φιμώθηκαν για μια ακόμα φορά, συχνά, δε, για πάρα πολλά χρόνια. Πολλοί διέφυγαν στη Δύση, ενώ άλλοι αποφάσισαν να κρατήσουν το στόμα τους κλειστό. Η συνεισφορά της Σοβιετικής Ένωσης και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη Γερμανία ήταν ότι την κατέστησαν εφικτή, όμως μόνο εντός ενός καθορισμένου πλαισίου το οποίο έδινε λόγο μόνο στα πιο εκσοβιετισμένα άτομα. Μπορεί ο Στάλιν να μην είχε επιδείξει έκδηλο ενδιαφέρον να διαμορφώσει τη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής κατ' εικόνα του, το επιδείκνυαν όμως οι Γερμανοί στους οποίους είχε επιτρέψει να ζήσουν και να επιστρέψουν εκεί.

Συχνά το 1945 απαντάται στη συλλογική μνήμη της Γερμανίας ως Ωρα Μηδέν – ή Stunde Null. Οι Γερμανοί αρέσκονταν να πιστεύουν πως αποτελούσε ένα

νέο ξεκίνημα μετά τα επώδυνα χρόνια του πολέμου. Καταρρακωμένοι από τις ενοχές, την ταπείνωση και την υλική δυσπραγία, ενέδωσαν στην ψευδαίσθηση ότι η απόλυτη ήττα προσέφερε έναν λευκό καμβά πάνω στον οποίο θα δημιουργούσαν μια καλύτερη Γερμανία. Όμως για όσους βρέθηκαν στη Σοβιετική Ζώνη Κατοχής, είτε από επιλογή είτε τυχαία βρέθηκαν κάτω από την μπότα του Στάλιν, ο καμβάς δεν είχε υπάρξει ποτέ λευκός. Ήταν πάντοτε κόκκινος και είχε επάνω του χαραγμένο ένα σφυροδρέπανο.

ΚΑΤJA HOYER

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

Το 1990, με την πτώση του Σιδηρού Παραπετάσματος, μια χώρα, η Ανατολική Γερμανία, απλά έπαψε να υπάρχει. Για πάνω από σαράντα χρόνια, από τα ερείπια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το κατώφλι της νέας χιλιετίας, η ΛΔΓ παρουσίαζε μια ριζικά διαφορετική γερμανική ταυτότητα από οτιδήποτε είχε προηγηθεί και από οτιδήποτε υπάρχει σήμερα. Σοσιαλιστική αλληλεγγύη, μυστική αστυνομία, κεντρικός σχεδιασμός, συρματοπλέγματα: ήταν μια άλλη Γερμανία, γεννημένη στο γεωπολιτικό μεταίχμιο της ιδεολογίας και της ιστορίας. Από την ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου το 1961, στη σχετική ευημερία της δεκαετίας του 1970 και, εν συνεχεία, στα τρεμάμενα θεμέλια του σοσιαλισμού στα μέσα της δεκαετίας του 1980, η Hoyer παρουσιάζει το πλούσιο πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τοπίο που αναδύθηκε στην πρώην Ανατολική Γερμανία εν μέσω της πολιτικής καταπίεσης και των διάφορων δυσπραγιών, μένοντας μακριά από τις αφελείς ψυχροπολεμικές απεικονίσεις που συνηθίζονται στη Δύση. Μέσα από ευρύ φάσμα μέχρι πρότινος αδημοσίευτων πηγών και συνεντεύξεων, η Hoyer συνθέτει τη συναρπαστική ιστορία εκείνης της άλλης Γερμανίας, που βρισκόταν πέρα από το Τείχος.

www.epbooks.gr